

Szegő Andorné

Életrajz

A szellemileg friss, hatvanévesnek kinéző, nyolcvanéves özvegy Szegő Andorné szép, rendezett lakásban él. A mai napig felfoghatatlan számára, hogyan lehetett elpusztítani 600 000 magyar zsidót, és emlékeiben ma is elevenen él annak a több száznak a története, akit személyesen is ismert.

Anyai dédszüleim, Fried Sámuel [1859–1944] és felesége [1864–1924] Tizzaszederkényben éltek [Kisközség volt Borsod vm.-ben, 1891-ben és 1910-ben 1600, 1920-ban 1400 lakossal. – A szerk.]. Ott születtek a gyerekeik: Sándor, József, Vilmos, Vilma, Berta és nagyanyám, Fried Gizella. A dédszüleimnek földje volt, és gazdálkodtak. Nem tudom, mekkora föld volt, de ellátta őket. Ezenkívül volt egy szatócsboltjuk, ahol mindent lehetett kapni, de az már életük későbbi szakaszában. Minden évben elmentünk hozzájuk egy napra, mert meglátogattuk a nagyanyám sírját, aki 1915-ben, harminchárom éves korában halt meg.

Ezek a látogatások három-négy éves koromtól az utolsó, Auschwitz előtti évig zajlottak. A dédszüleim háza hagyományos parasztház volt, tornáccal, onnan nyílt a konyha, és a konyhából kétoldalt két szoba. Földes padló volt. A bolt a ház elején volt, hozzáépítették. Nagy udvar volt, az udvaron szénaboglya, volt kocsiszín, istálló, rengeteg állat. Volt kocsijuk, és voltak lovak, volt egy tehén, és csirkék, libák szaladgáltak az udvaron.

Dédanyám korábban meghalt, és dédapám Berta nevű lányával élt együtt. Berta férje, akit Beris bácsinak hívtak, az 1930-as években kiment Amerikába. Borzasztó szegénység volt akkor ott egész Szabolcs megyében, és Beris bácsi úgy határozott, hogy kimegy Amerikába, összeszed egy házravalót, és akkor külön tudnak költözni a szülőktől. Négy évig volt kint Amerikában, nyelv nélkül, szakma nélkül. Bekerült egy ruhatisztító műhelybe, és egy pincében vasalt reggeltől estig. Megvakult ebben a szörnyű munkában, úgyhogy vakon jött haza, szinte pénz nélkül. És amíg kint volt, addig sem küldött haza pénzt. Házat nem tudtak venni. Berta néni élete végéig dühös volt rá, hogy ilyen marhaságot csinált, hogy otthagyta őt két gyerekkel. Aztán őt is elvitték Auschwitzba, mert addig még élt. A fiuk, Adus (Adolf) munkaszolgálatos lett, senki nem tudja, hol pusztult el. Volt még egy lányuk is, Ilonka, ő pedig a kisgyerekeivel került Auschwitzba. Így pusztult el az egész család, így múlt el Tizzaszederkény. Szegény Zajdi, így nevezték dédapámat, életében nem mozdult ki [Tisza]Szederkényből, neki ott rengeteg dolga volt. Volt egy morotva, oda kiment, megfogta az aznapi halat, akkor az is megvolt, szóval Tizzaszederkény volt a világ legjobb helye. Amikor megkezdődött a deportálás, egyszerűen nem akarta elhinni, hogy vele ez megtörténhet, hogy össze kell szedni a batyuját, és el kell mennie. Mondta a lányának: „Berta, mondtam már neked, hogy adjál száz pengőt a bírónak, hogy hagyjon békén. Nem megyek ki a házamból.” És ezt

ismételte szegény eszelősen, hogy száz pengőt kell adni a bírónak.

Pedig jó viszonyban éltek a szomszédokkal. Amikor a Bábi [*dédmama*] temetése volt, az egész falu kijött. Az asszonyok fekete ruhában énekelték a zsoltárokat. Az egész falu gyászolta. Akkor még így együtt élt a falu. Az egyik adta ezt, a másik adta azt, segítettek egymásnak aratáskor, szóval teljes jogú polgárok voltak, nem volt semmi olyan, hogy ők zsidók vagy nem zsidók. A szomszédok ápolták Bábi sírját, csak szépet és jót mondhatunk róluk. Péntek este becsukódott az ajtó, mert akkor gyertyát gyújtottak [lásd: gyertyagyújtás], és a szombat csak az övéké volt, az a falutól el volt zárva.

Gyerekeik a környező falvakban éltek, és hazajártak. Fried Vilmos Miskolcon élt, ott volt halkereskedő. Fried Sándor Szakáldon élt, gazdálkodott, szőlője volt [*Szakáld – kisközség volt Borsod vm.-ben, 1910-ben és 1920-ban nem egészen 500 főnyi lakossal. – A szerk.*]. Fried József Mezőcsáton élt, de Nemesbikken bérelt földet, és azon gazdálkodott [*Mezőcsát – járásszékhely nagyközség volt Borsod (1920 után: Borsod, Gömör és Kishont) vm.-ben, 1891-ben 5200, 1910-ben 5500, 1920-ban 5800 lakossal (járási szolgabírói hivatal, járásbíróság); Nemesbikk – kisközség volt Borsod (1920 után: Borsod, Gömör és Kishont) vm.-ben, 1891-ben 100, 1910-ben és 1920-ban 1100 lakossal. – A szerk.*]. Vilma Örkényben élt, azt hiszem, szatócsboltjuk volt [*Örkény – nagyközség volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben, 1891-ben 2200, 1910-ben 4700, 1920-ban 5600 lakossal. – A szerk.*]. Fried Endre Tiszapalkonyán élt [*Tiszapalkonya – kisközség volt Borsod vm.-ben, 1891-ben 1600, 1910-ben 1700, 1920-ban 1600 lakossal. – A szerk.*], szatócsboltja volt, ahol a petróleumtól kezdve a dianás kakasig mindent lehetett kapni. Mindenki Auschwitzban végezte.

Egyetlen család menekült meg, Fried Sándorék. Szerén néni volt a felesége. Volt két lányuk, Ilonka és Gizi és egy fiuk, Pisti. Ilonka hozzáment Taub Dumihoz, aki fogtechnikus volt. Taub nagy cionista volt, ő volt a Mizrachi vezetője Miskolcon. Miskolc nagy cionista város volt, három cionista egyesület is volt. Taub nagyon agilis volt, nem csak a szája járt, tett is. Szlovákiából, Kassáról és környékéről akkoriban rengetegen szöktek át, és mindenkinél megvolt Taub címe. Aki megérkezett, az először náluk állt meg. Akiket elkaptak, és fogva tartottak, azoknak Taubék minden nap vittek ebédet, intézték a papírokat. Ennek révén ők sokkal jobban értesültek voltak, mint az átlagos zsidók. Nem egy álomvilágban éltek, hogy a magyar zsidókkal ilyesmi nem fordulhat elő. Akik náluk megfordultak, elmesélték, hogy mi történt velük, és hogy ez vár rátok, ne várjátok a sült galambot, tegyetek érte, hogy életben maradjatok. Ez motiválta az én Ilonka unokatestvéremet is, és ennek köszönhetik, hogy életben maradt a család.

Amikor Ilonka férjét behívták munkaszolgálatra, Ilonka állapotos volt a gyerekekkel, ezért a szüleihez költözött Szakáldra. Ilonka nagyon szép fekete asszony volt. A németek bevonulása körüli időkben, amikor a fia három éves volt, vagy még annyi se, szőkére festette a haját, és Miskolcon keresztény papírokat szerzett. A keresztény papírokkal fölment Pestre, a fiát Szakáldon hagyta. Kivett egy albérleti szobát egy katonatiszt családjánál mint erdélyi menekült. Szerettek neki munkát egy varrodában. Szerzett keresztény papírokat a testvérenek, Gizinek is. Közben Fried Sándort munkaszolgálatra vitték, Szerén néni és Ilona kisfia Szakáldon maradt. Innen vitték őket Mezőcsátra, a gettóba. Az idő szaladt, már Gizi is Pesten dolgozott keresztény papírokkal, és még mindig nem tudták, hogy a gyerekekkel mi lesz. Azon már nem is gondolkodtak, hogy mi lesz a szüleikkel. Egy nap hírt kaptak Mezőcsátról, hogy rövidesen viszik el a zsidókat a gettóból. Ilonka a varrodában olyan kapcsolatba került egy kolléganőjével, hogy el mert mondani neki mindent.

Megkérte, hogy menjen le [Mező]Csátra a hasonló korú gyerekének a papírjaival, és hozza el az ő kisfiát. Az asszony vállalta. Leutazott [Mező]Csátra, bement a gettóba, és kihozta a kisgyereket. Szerén néni maradt. Sokáig kellett várni az állomáson a vonatra, és hogy, hogy nem, a gyerek visszaszökött ettől az asszonytól a gettóba. Az asszony újra bement a gettóba, megtalálta a nagymamát és a gyereket. Mondta a nagymamának, hogy ki kell kísélnie őket, mert másképp nem tudja a gyereket elvinni. Szerén néni felvette a fekete berlinerkendőjét, és semmi változtatás nem kellett, ő ilyen volt, egy öreg parasztasszony. Sikerült nekik kijönni a gettóból. Úgy látszik, Mezőcsáton még nem őrizték olyan komolyan. Bejött a vonat, és a gyerek nem engedte el Szerén néni kezét, így ő is felszállt a vonatra. A Keletiben volt az igazoltatás, csak ez volt a rémség. Szerén nénihez a fekete berlinerkendőjében hozzá se szóltak. A nőt és a gyereket igazoltatták, a papírok rendben voltak. Így menekült meg ez a család. A katonatiszt családjánál laktak, aki el hitte, hogy ők erdélyi menekültek. Szerén néni nem is nézett ki zsidónak, olyan volt, mint egy szakáldi parasztasszony. Csak a gyereknek kellett tudni egy dolgot, hogy nem szabad pisilnie soha mások előtt, és egy nevet kellett megtanulnia. És ez az okos kisgyerek végig fantasztikusan jól csinálta, nem történt semmi baj, és megélték Pesten a felszabadulást. Sándor bácsi is visszajött, és visszajött Pisti is. Egyedül Ilonka férje, Taub nem jött vissza.

A háború után Ilonka az első gyerekalijával kiküldte a fiát. Egyedül egy ötéves gyereket, vagy még annyi sem volt. Aztán alijázott Gizi. Ilonka még várta vissza Taubot. Aztán megjött az utolsó hír, hogy hol lótték agyon. De még mielőtt folytatom Ilonka sorsát, el kell mesélnem valamit. Az egyik Kassa melletti faluból menekült fú, Zalmi, szintén megkapta Taubék címét, de Miskolcon élt a nagybátyja is. Zalmi egy szót sem tudott magyarul. Németül tudott és szlovákul. Amikor átjött, először a nagybátyjához ment a kis motyójával. A nagybácsi mondta, hogy nem maradhat ott éjszakára, mert őt figyelik, és ő ezt nem reszkírozza meg. Késő este volt, a várost nem ismerte, magyarul nem tudott, nem mert elindulni. Bebújt a kutya óljába, és ott aludt. Másnap elment Taubékhoz. Taubék persze befogadták, és ott bújtatták. Voltak még hárman szlovákok. Ez a Zalmi lett eztán Ilonka második férje, és együtt alijáztak 1947-ben vagy 1948-ban, illegálisan. Szerén néni és Sándor bácsi legálisan mentek ki. Ilonka és Zalmi sokáig Cipruson voltak, mert nem engedték be őket. Aztán egy idő múlva mehetek. Amikor a gyerek megtudta a nagynénjétől, Gizitől, hogy jön az anyja, kijött a kibucból, és elment Tel-Avivba, Gizihez, aki egy háznál cselédeskedett. Úgyhogy ő már ott várta az anyját. A hajóhoz egy kibuc küldött teherautókat. Elindult velük a teherautó, és karambolozott. Zalmi mentette meg Ilonka életét, mert a nagy ütközésből kirántotta, de már egy kicsit beléjük kapott a láng. Ilonkának megégett az egész arca, leégett a szempillája. Zalminak nem történt semmi baja. Ez volt a megérkezés Izraelbe. Ilonkát egyenesen vitték a kórházba, és a gyerek ott látta újra az anyját, gézbe csomagolva. De aztán kialakult az életük, Zalmi először valami Tel-Aviv melletti gyárban dolgozott, ott kaptak lakást, egy hosszú, barakkszerű épületben. A vécé olyan messze volt, hogy biciklivel mentek. Ennek ellenére, aki megérkezett Miskolcra vagy Kassára, az mind náluk töltötte az első éjszakákat. De ez őket nem zavarta, nagy cionisták voltak, itt minden szép és jó, eljöttek Magyarországról, velük ez soha többet nem fordulhat elő, és építik az országot. Zalmi Kassán kereskedelmi iskolát végzett, és Izraelben egy idő múlva hites könyvszakértő lett. Haifán éltek aztán, született egy közös kislányuk. Ilonka csak a gyerekeket nevelte, és szép, boldog életet éltek. Zalmi négy éve halt meg, Ilonka pedig már a kilencvenedik felé közeledik. Még mindig a család közepe, van vagy húsz unoka, harminc dédunoka. Húsvét előtt beszélgettünk, és mondta: lesz széder, de én már nem tudok elmenni, mondtam nekik, hogy rendezzék meg. És tudod, mit csináltak, úgy határoztak, hogy itt,

nálam rendezik meg a szédert, engem beültetnek a párnáim közé a fotelba, mert Ilonka nélkül a család nem széderezik. Mert Ilonkának hívja az egész család, nem nagymamának.

Fried Gizella, a nagyanyám hozzáment a nyíregyházi Weiszberger Hermanhoz, és elköltöztek Mezőkeresztesre, mert Herman ott kapott hittantanári állást [*Mezőkeresztes – Borsod (1920 után: Borsod, Gömör és Kishont) vm.-i nagyközség, 1891-ben 4400, 1910-ben 4500, 1920-ban 4300 főnyi lakossal. – A szerk.*]. Ott született négy gyerekük: Lenke, az anyám 1905-ben, Rózsi 1911-ben és két fiú, akik korán meghaltak. Az egyik az első világháborúban, a másik valamilyen betegségben. A nevüket nem tudom. Herman nagyon vallásos ember volt, a végzettsége jesiva bóher lehetett, sőt meréne ráv volt, nem tudom, hallott-e erről a fokozatáról a vallástudományban. A meréne ráv, aki különösen ismeri a Talmudot [*„Meréne = tanítónk. Kiváló talmudisták egyházi címe, amit a rabbik adományoznak.” „Merénemeráv = tanítónk, a rabbi.” – Magyar-jiddis szógyűjtemény, Blau Henrik és Láng Károly szerk., Pápa, 1941. – A szerk.*]. Napi foglalatossága volt, hogy reggel elment a templomba, és este is elment a templomba. A kettő között végezte a dolgát. Gyönyörű írása volt, sokat olvasó, elmélyedő ember volt.

Valamikor az első világháború előtt, 1912-ben vagy 1913-ban Salgótarjánba költöztek. A salgótarjáni lakás az Óvoda téren volt. Két szoba, konyha, spejz. Se fürdőszoba, se vécé. Két hosszú ház volt, benne egymás után a lakások. Az egyik sorban volt a Gombó-féle pékség, és abban két család lakott, a másikban sorban négy család, és a két hosszú ház között valami udvarféle, ott jöttek be a kocsik a pékséghez.

Gizella nagyon életrevaló, ügyes asszony volt, és mivel Mezőkeresztesen igencsak szegényesen éltek ebből a hitközségi fizetésből, és mivel Salgótarjánban abban az időben olyan híre volt, hogy ott jól meg lehet élni, elmentek, és a nagymama nyitott egy zöldségüzletet. A nagypapa pedig kapott egy mesgiáh állást. A mesgiáh állás azt jelentette, hogy a mészárszékben a marhának azt a részét, amelyik kóser, először ki kellett rejnigolni. És ha ő erre rátette a pecsétet, hogy rejnigolt és kóser, az eladható volt [*A négy lábú állatok hátsó részében fut végig az ún. „gid hánáse” (ülőideg vagy szökőin), amelyet Jákob angyallal vívott harcának emlékére nem szabad elfogyasztani. Ha ezt az inat szakszerűen eltávolítják az állat hátsó feléből, akkor a maradékot meg lehet enni, de az áskénáz országokban nagyon kevesen tudják, hogyan kell az inat eltávolítani. Emiatt pl. Magyarországon is inkább az volt a szokás, hogy az egész hátsó részt eladták a nem zsidóknak. Mindazonáltal ha valaki ért a szakszerű eltávolításhoz, akkor a hátsó rész maradéka kóser. – A szerk.*].

Gizella korán, harminchárom éves korában meghalt. Ez úgy történt, hogy Hanukára mindig hazament a szüleihez. Ez a makkegészséges fiatalasszony a vonatúton úgy megfázott, hogy tüdőgyulladást kapott. Mire megérkezett, belázasodott. Gondolták, megfázott, majd elmúlik. Negyvenkét fokos láza lett, és két nap alatt meghalt ott, Tiszaszederkényben. Akkor halt meg, amikor a dédapám meggyújtotta az első hanukagyertyát. Úgyhogy másutt a Hanuka mindenhol örömnappal, nálunk mindig úgy kezdődik, hogy most halt meg Giza, és meggyújtjuk a gyertyát. A zöldségüzlet Gizella halála után megszűnt.

Hermannak gyorsan meg kellett nősiülnie, mert ott volt a négy gyerek. Visszament Nyíregyházára, és ott ajánlották neki Malvin néni, aki a testvérével, Helénkével együtt eljött Salgótarjánba. Talán unokatestvérei lehettek, mert őket is Weiszbergernek hívták. Nemsokára Herman katona lett, és még hadifogságban is töltött egy vagy két évet. Malvin néni és Helénke, mind a ketten női

fűzőkészítők voltak. Két varrógépet hoztak hozományba. Nagy szerencsájük volt, hogy az OTI szerződött velük gyógyfűzőkészítésre. Sokáig ők voltak Salgótarjánban az OTI gyógyfűzőkészítői. Sokat dolgoztak. Nappal a gyerekek és a háztartás, éjszaka pedig ment a varrógép. Ebből a második házasságból már nem lett gyerek. Aztán Herman, Malvin és Helénke Auschwitzban végezte.

Nagyapám nagyon vallásos volt. Ortodox, kóser konyhával, amit Malvin néni vitt. Anyám azért nem volt parókás, de az élet szombaton leállt [lásd: szombati munkavégzés tilalma], minden ünnepet megtartottunk. Rózsi nagynénémnél hasonlóképpen. Ők sem voltak abszolút ortodoxok, de apuka miatt – így hívták a nagyapámat – muszáj volt. Például télen korán jött be pénteken a szombat, és olyankor az üzletük még tele volt vevővel, a kalapokat sem fejezték még be a műhelyben. Négy órakor félig lehúzták a redőnyt, hogy úgy lássék, hogy mindjárt zárnak. A nagyapám indult a templomba, és végigzörgette a redőnyöket, hogy „Rózsi, son sabesz”. És akkor megnyugodva továbbment, mert most már biztos be fogják zárni az üzletet. A péntek esti vacsora szent volt, mindenki ott volt az Óvoda téri lakásban. A széder is mindig itt volt. Ebből 1945 után semmi nem maradt meg. Anyunál annyi, hogy gyertyát gyújtott minden péntek este. De a szombatot már nem tartotta, a konyha sem volt kóser, sőt, sertéshúst is evett. De volt széder, és volt jam kiper [Jom Kipur] és volt rasa sone [Ros Hásáná]. Az anyukám az évi szabadságát mindig ezekre az őszi ünnepekre vette ki. Amikor különköltöztünk, akkor is mindig megtartottuk anyunál. Mostanában én vagyok a családból a legvallásosabb. Szédert tartok, és rasa sonét. Minden maszternál [lásd: mázkir] ott vagyok a templomban és nagyünnepeken a Hegedűsben [*Az újlipótvárosi egykori Csáky utcai templomkörzet zsinagógájáról van szó, amelyet egy imaszobából Baumhorn Lipót alakított át 1927-ben. – A szerk.*]. Gyertyát gyújtok pénteken, de kóser konyhát nem viszek. A gyerekeim már gyertyát sem gyújtanak. De azért öntudatos zsidók lettek. Mindkettőnek zsinagógában volt az esküvője, az egyiknél a Rabbiképzőben Scheiber rabbi volt [lásd: Scheiber Sándor], a másiknál a Dohány utcai zsinagógában Schőner [*Schőner Alfréd volt egy időben a főrabbi a Dohány utcai zsinagógában. – A szerk.*]. Minden évben együtt megyünk le Salgótarjánba az auschwitzi évfordulóra. Jönnek az unokák is.

Anyám mindig emlegette, hogy ameddig anyuka élt, addig nekünk mindenünk megvolt. Jóban volt a mostohájával, Malvin nénivel is, aki nagyon jó asszony volt, de a gyerekek szeretnek egy kicsit pimaszkodni a mostohával, a második feleséggel. Talán azt gondolják, hogy ezzel illik adózni az édesanyjuknak. Talán azt gondolják, hogy nem szabad annyira szeretni, mint amennyire szerethették volna. Mert a lelkét kitette ez a Malvin néni. Hát engem ő nevelt, és nem tudtam olyan rossz lenni, hogy ne szeressen.

Amikor a nagymama meghalt, anyám tíz éves volt, és polgáriba járt. Mindegyik gyerek négy polgárit [lásd: polgári iskola] végzett. Ez nagyon fontos volt a nagyapámnak. Anyám a polgári elvégzése után tulajdonképpen otthon volt, ő látta el az apját, mosott, vasalt, főzött, intézte Rózsi ügyeit, ő volt az anya helyett anya. Rózsi a négy polgári után szakmát tanult, női kalaposságot, ott, Salgótarjánban. Singernénél tanult, akinek otthon volt a kalapműhelye. A férje pedig a Singer varrógépgyárnak volt a megbízottja, ott volt egy lerakata. Igen bohém ember volt, az egész család ilyen összevisszaságban élt. Singernénél mindent kellett Rózsának csinálnia, csak éppen kalapot nem, arra nem nagyon ért rá Singer néni, hogy arra is tanítsa. Anyám többször elment megnézni, és rájött, hogy Rózsi itt soha nem fogja megtanulni a kalapkészítést, mert inkább mosogat, meg mos, meg vasal, részt vesz a család ellátásában. Egy év után anyám úgy határozott, hogy Rózsi ezt

nem csinálja tovább. Fogta Rózsit, és fölhozta Pestre. Valami rokonnál lakott, és Pesten kitanulta a kalaposságot. Anyám és én mindig feljöttünk a filléres vonattal megnézni Rózsit, hogy rendben vannak-e a dolgok. Nekem akkor ez óriási szenzáció volt, hogy jöttünk a filléressel Pestre. Egyébként semmire nem emlékszem, csak a vonatra. Rózsi kitanulta a szakmát, visszajött Salgótarjánba. Megszerezte a mesterlevelet, és úgy határozott, hogy senkinek nem lesz az alkalmazottja, hanem önálló lesz, és megnyitja a saját üzletét. Akkor már járt Weisz Gyulával. Gyula szülei már nem éltek, csak egy nővére, Weisz Sári [*Kilovits Jánosné*] és egy fiútestvére, Jenő, aki a világ legnagyobb szélhámosa volt. Dobos volt egy zenekarban, de megbízhatatlan, pont az ellentéte Gyulának. Szegény Gyula egész életében őt támogatta, és őmiatta szegyenkezett. Gyula úgy kezdte, hogy minden hétfőn kirakodóvásár volt Salgótarjánban, hétfő volt a vásárnap, és volt egy standja, ahol cipőpasztát és mindenfélét árult. Közben futballozott az STC-ben, nagyon jóképű és szorgalmas fiú volt. Hamarosan megnyitotta az üzletét, egy férfi divatáruüzletet. Az is nagyon jól ment. Ő volt a Márfia férfi kalap lerakata, az egy nagynevű kalapos volt akkor, ő csinálta a legjobb nyúlszőr kalapokat. Ez azt jelentette, hogy Salgótarjánban máshol nem lehetett Márfia kalapot kapni.

Szóval Rózsi, amikor elhatározta, hogy önálló lesz, felment Pestre, a Király utcában megkereste Gross nőikalap-nagykereskedőt. Rózsi szép nő volt, remek fellépése volt, elmondta, hogy megnyitja [Salgó]Tarjánban az üzletét. Gross úr lejött [Salgó]Tarjánba, megnézte az üzlethelyiséget az üres polcokkal, és megbeszélték az első szállítmányt. De pénze nem volt Rózsának, hogy három nagy doboz kalapot kifizessen. Gross úr ugyanis utánvéttel küldte, nem csak úgy, hogy majd fizet. Egy napon szólt a postás, Forgó bácsi, hogy Rózsika, megjött az utánvétes csomag, viszem a kalapdobozokat. Jó, Forgó bácsi, hozza. De azt még nem tudta, hogy fogja kifizetni. Gyula éppen jött megnézni Rózsit, és Rózsi kérdezi: Gyula, van nálad pénz? – Van. – Ki kell váltani ezt a csomagot. Váltsd ki, majd visszaadom a pénzt. A postás hozta a dobozokat, és megtelt az üzlet kalapokkal. Megnyílt a műhely is. Akkor még úgy volt, hogy a lakás első részében volt az üzlet, és hátul volt a műhely. Elindult a kalapszalom. Most az ember arra gondol, hogy Salgótarjánban kalapot árulni, micsoda botorság. De akkor mindenki kalapot hordott, nem volt idény, mert volt nyári kalap, téli kalap, kalap temetésre, misére, úrnapijára. Aztán még megszerezte a GFB női harisnya és habselyemáru árusítási jogát is [*GFB - Guttmann-Fekete Budapest - az 1924-ben alapított Guttmann-Fekete harisnya- és kötöttárugyár termékeit 1927-től jegyezték GFB védjeggyel. A termékeket az egységes, modern berendezésű, tetszetős kirakatú Pók üzletekben árusították, az első ilyet 1931-ben nyitotta Fekete Jenő Budapesten, a Rákóczi úton. - A szerk.*]. Később aztán már nem csak utánvéttel kapta a kalapot Grosstól, hanem bizományba. Rózsi mindig tudott fizetni, sosem volt inszolvens. 1935-ben összeházasodtak, mert Gyula nem olyan volt, hogy a feleségnek a tűzhely mellett a helye, épp az tetszett neki Rózsiban, hogy olyan talpraesett. Gyorsan jómódba kerültek.

Később a nagyapám halkereskedéssel kezdett foglalkozni. Olyan halkereskedő lett, hogy a lakás mellett az udvarban felállított egy fabódét, ez lett a halüzlet. Minden héten hozatott két kosár halat, az egyiket a hortobágyi halastóból, a másikat az apatini halgazdaságból. Csütörtök este érkezett meg a hal jég között. Péntek reggel nekikezdett a halat felbontani, kipucolni és felszeletelni. Volt vagy hat macskánk, azok ilyenkor ott álltak körben. Aztán jöttek a szomszédok, a sok szegény ember, az egyik három szelet halat vett, a másik négyet. Mire végzett, soha nem gyűlt össze annyi pénz, amennyit a halgazdaságoknak kellett fizetni a halért. Mindig Rózsi nagynéném

pótolta ki. Amikor elfogyott a hal, akkor nagyapám feladta a pénzt, és leült levelet írni, hogy jövő hétre mit kér. Ez mind nagy elfoglaltság volt. Gyönyörű írása volt, és igyekezett szép stílusban írni. Emlékszem egy levélre, ami a hortobágyi halgazdaságtól jött, hogy „Kedves Weiszberger Úr! Csak arra kérjük, hogy kevesebb szóvirágot használjon, mert szeretnénk megérteni, hogy mit rendel”. Ezenkívül templomba járt, és a Talmudot tanulmányozta. Értelmes, érdeklődő ember volt, de újságot például úgy olvasott, hogy átment Weisz Gyulához a kiolvasott újságért, és elhozta. Gyulának járt a „Magyar Nemzet”, „Az Est” és a zsidó újság, az „Egyenlőség”. A család nőtagjai nem olvastak újságot, csak ő. A nők inkább könyvet olvastak. Könyv ugyan nem volt otthon, de az lpartestületnek volt egy könyvtára, minden csütörtökön lehetett menni és cserélni. Az a könyvtár mindig tele volt a szomszédainkkal és a város zsidóságával. Négy-öt könyvet minden csütörtökön hazavittek az emberek, és olvastak. Volt könyvespolcunk, de ott a nagyapám könyvei voltak, Talmud könyvek meg ilyenek.

Anyámnak volt egy nagy szerelme, akinek már a menyasszonya volt, de a család úgy határozott, hogy hozomány kell, mert a családnak valami fatelepe volt, de azt akarták, hogy az ifjú pár önállósítsa magát. A Fried család megígérte, hogy összeadják a hozományt. Már kifizették az esküvőt is. Tizzaszederkényben volt egy ilyen családi megbeszélés a hozomány összeszedéséről, és anyu éppen ott aludt a nagyszüleinél. A fiúk kérdezték, hogy ennyi pénzt honnan szedünk össze. Mire azt mondta a dédanyám, hogy nem baj, meg kell ígérni, legyen meg az esküvő, és utána a hozományt úgy adjuk oda és akkor, ahogy van pénz. Ezt meghallotta az anyám, mert még nem aludt. Másnap kijelentette, hogy ő így nem megy férjhez, hogy megígérik a hozományt, ami nem létezik. Visszaküldte a jegygyűrűjét azzal, hogy már nem szereti. Szóval ilyen szép tutsekannás történet kerekedett belőle [*Tutsek Anna (1865–1944) – író. 1894-től a „Magyar Leányok” c. képes hetilap szerkesztője. Különösen a női olvasóközönség polgári rétegeiben voltak olvasottak erkölcsjavító célzattal írt konzervatív szemléletű írásai (Viola története /regény/, Cilike /regénysorozat/ 1904–14). – A szerk.]. Anyám ebbe szinte beleőrült, mert nagyon szerette ezt az embert. Aztán húszéves korában hozzáment Ungerleider Bélához, akivel sádhén hozta össze. Tulajdonképpen a Fried család hozta össze, mert az a környék, Mezőcsát, Tizzaszederkény, az egész kile ismerte egymást. Tudták, hogy ott van egy nőtlen fiatalember, itt van egy eladó lány. 1925-ben összeházasodtak, és anyu odaköltözött Mezőcsátra, ahol bérelt lakásban laktak.*

Mivel az apám meghalt 1929-ben, egyéves koromban, az anyám hazajött Mezőcsátról Salgótarjánba egy fillér nélkül. Minden pénzt elvitt az apám betegsége. Sőt, amit anyám haláláig mesélt: az Ungerleider családtól egy gyönyörű fehér, zománcos Kalor-kályhát kaptak nászajándékba, és amikor anyám eljött, az Ungerleider nagyanyám azt mondta, hogy nem viheted el, Lenke a Kalor-kályhát. Ők nem tudnak minket segíteni, menjen haza az apukájához. Szóval így jött el az anyám meztelen fenékkal Mezőcsátról. Soha semmi kapcsolatunk nem volt velük, még a születésnapomról sem emlékeztek meg. Annyi volt a kapcsolatunk, hogy minden évben elmentünk Mezőcsátra az apám sírjához, és akkor meglátogattuk a nagymamát és az ott élő sógornókat, sógort. Nagyapám már nem élt, apám halála után két évvel meghalt, a nagyanyám egy szomorú asszony volt. Az évi egyszeri látogatások úgy zajlottak, hogy először odamentünk hozzájuk. Volt egy nagybátyám, az apám testvére, aki mindig ragaszkodott hozzá, hogy kikísérjen minket a temetőbe. Az első világháborúból egy olyan betegséggel jött haza, hogy ment öt lépést, és akkor meg kellett állnia, elvégzett néhány gyakorlatot, hogy puskát kézbe, cél, tűz, puskát vállra, és közben mondta is a vezényszavakat, aztán mintha semmi nem lenne, mehetett tovább. Nagyon

féltem tőle. Különben semmi baja nem volt, megnősült, lett három szép lánya. Etelka néni, a felesége varrónő volt. Szóval ezek az évenkénti mezőcsáti látogatások nem voltak nekem örömteli látogatások. Egyszer nyaraltam nagyanyámnál egy hétig, de nagyon rosszul éreztem magam. Amikor már súlyos beteg volt a nagymamám, és Pesten volt kórházban, akkor az édesanyám felküldött egy slepperrel. Volt vagy nyolc slepper Salgótarjában. Ezeknek az volt a foglalkozása, hogy a reggeli gyorssal feljöttek Pestre, és nyolc-tíz kereskedőnek hoztak-vittek csomagokat. Szóval én is egy ilyen slepper-csomag voltam, akit tízévesen elvittek a nagyanyámhoz a kórházba, és többet nem találkoztunk.

Szóval visszaköltöztünk Salgótarjába, az Óvoda téri lakásba, ahol anyám a gyerekkorát töltötte. Nagyapámmal, Malvinnal és Helénkével összesen öten laktunk itt. Rózsi már elköltözött. A hitközség azonnal felajánlotta, hogy segílyt adnak, de anyám ettől teljesen megrettent. Neki segílyt! Úgy határozott, hogy neki pénzt kell keresnie. Volt egy barátnője, Grűnné Klein Irén, akinek fodrász- és manikűrszalónja volt Salgótarjában. Ő volt a legjobb barátnője. Anyu elment hozzá, hogy Irén, nekem semmi mást nem olyan könnyű megtanulni, hogy azonnal pénzt keressek, mint a manikűrözést. Kérlek, taníts meg manikűrözni. Irén megígérte, de amikor anyám először odament, Irén azt mondta, hogy Lenke, meggondoltam magam. Miért neveljek én konkurenciát magamnak? Ne haragudj, nem tanítalak meg. Anyám mégis megtanult manikűrözni, azt már nem tudom, hogy kitől. Megvette a kistáskáját a szerszámokkal, és elkezdett házakhoz járni. Először csak az ismerősök, aztán terjedt a híre, mert rém ügyes kezű volt. Reggel elindult nyolc órakor, és este hétig járt házról házra, és manikűrözött. Ötven fillér volt egy manikűr. De ezenkívül mindent csinált. Díszpárnát montírozott. Ahogy ő mondta: az ő erszényéből sose fogyott ki a pénz. Ő tartotta el a családot, mert közben megszűnt a fűzőkészítés, az OTI nem szerződött tovább. Anyám csak dolgozott, dolgozott, és soha nem éreztem, hogy szegények lennénk. Mindig jól voltam öltöztetve.

Anyám soha nem fogadott el segílyt a Nőegylettől, sőt. Minden hétvégén, péntek este elővette a pénztárcáját, és megszámolta a heti keresetét. A heti keresetéből tíz százalékot betett a márberneszbe. A márbernesz egy sötétkék persely volt, ami minden zsidó házban volt [A minden zsidó házban megtalálható kék színű fémpersely a Zsidó Nemzeti Alap, a Keren Kajemet Lejiszrael (KKL) perselye volt. Lásd ott. Volt egy jiddisül „mátnbeszészernek” nevezett persely, amit a templomok falába építettek be, ide névtelenül lehetett a szegények segítésére szánt pénzt bedobni. Természetesen az sem kizárt, hogy az otthoni és „márbernesz” névvel illetett persely egy kék persely volt. Lásd még: jótékonyosság kötelezettsége. – A szerk.]. A márbernesz egy zsidó alapítvány volt, és az így összegyűlt pénzt szétosztotta a még szegényebbeknek. Tehát nem ő kapott segílyt, hanem ő adott.

Még az a kis intermezzo is volt közben, hogy följelentette őt Weisz Gyula sógora, hogy iparengedély nélkül dolgozik. Neki is fodrászüzlete volt, nála is manikűröztek, de Lenke nagy konkurencia lett. Ez aztán szállóige lett a családban: örök hálával tartozom Jancsinak, hogy följelentett, mert ha akkor nem váltom ki az ipart, talán még évekig retteghetek, hogy ipar nélkül dolgozom, és még hány büntetést kellett volna kifizetnem. De anyám nem csak manikűrrel foglalkozott. Mindent vállalt, amit csak lehetett. Lejött Salgótarjába egy cég perzsaszőnyeget árulni. Nem sok sikerrel. Az anyám összeakadt velük, és mondta, hogy ő árulná a szőnyeget. Mivel [Salgó]Tarjában ő járt el manikűrözni a nagyságos asszonyokhoz, mindenkit ismert. Ő összehozta az üzletet, és jutalékot kapott. De nem pénzt kért, hanem perzsaszőnyeget. Így maradt a

deportálásunkkor ott három vagy négy perzsaszőnyeg. Aztán volt olyan, hogy kis alabástromdarab és a közepén egy fénykép. Jött egy utazó, anyám ezzel is összeakadt, és akkor neki árulta ezeket. Salgótarjában mindenkinek volt ilyen alabástromba ültetett fényképe. Ebből is kapott százalékot.

Közben lett egy új partnere, Herskovics Ödön, aki a biztosítótársaságnál dolgozott. Nagyon jól megvoltak. Anyunak megszépítette a napjait, mert nem csak manikűrözött reggeltől estig. 1933-34 körül úgy határoztak, hogy összeházasodnak. Nagy volt az öröm, a család is készülődött. Új ruha, új cipő, ridikül. Úgy volt, hogy Pesten lesz az esküvő. Följöttek a reggeli gyorssal, és nem volt vőlegény. Herskovics Ödön eltűnt. Eltűnt a munkahelyéről, eltűnt a városból. Meggondolta magát, mégsem akart házasodni, és ezt az egyszerű módját választotta. Már csak a háború után hallottuk, hogy valahol munkaszolgálatosként agyonlőtték.

Aztán anyám a háború után hozzáment Gutfreund Antalhoz. Antal bácsiéknak fűszerüzletük és kocsmájuk volt Salgótarjában az üvegyárral szemben, a saját házukban, ahol a feleségével és három lányával élt. Mind Auschwitzban végezték, a gázkamrában. Antal bácsi karpaszományos zászlósként vonult be a munkaszolgálatra, de aztán azt ott hamar letépték róla. Az utolsó állomása Mauthausen volt, onnan vánszorgott haza. Anyám sokáig ápolta, aztán 1946-ban hozzáment. A kocsmát és a boltot közben kifosztották, egyedül az adósok könyve maradt meg, amiben minden hónapban fel volt írva az üvegyár és a Hirsch-gyár munkásainak a tartozása.

A legkorábbi emlékem az ötéves születésnapom. Erre azért emlékszem, mert a szomszédban lakott a zsidó Gombó Eszter, aki velem egyidős volt, és egyforma fehér kis konyhakredencet kaptunk, ilyen bababútort. Ez fényűző, nagy ajándéknak számított. Ami gyerekkoromban jó volt, hogy rengeteg gyerekkel voltam körülvéve. Ezek ott az udvarban lakó gyerekek voltak, és a legjobb barátnőm Partényi Mandi (Mária) volt, az óvónő lánya. Ő nem volt zsidó. Mi az Óvoda téren laktunk, és két sarokkal arrébb volt a Régiposta utca, amit Zsidó utcának hívtak, ott csak zsidók laktak. De az Óvoda téren is csak zsidók laktak. Az Óvoda tér mellett futott az Erzsébet utca, egy rövid utca, ott is csak zsidók laktak. Ott voltak az üzletek. A salgótarjáni zsidók egy csomóban laktak, bent a város közepén. Ott voltak az üzleteik, és az üzletek mögött a lakásaik. Minden műhely ezekben a hosszú udvarokban volt, mert nem csak kereskedők voltak a [salgó]tarjáni zsidók, hanem rengeteg iparos volt. Volt bádogos, villanyszerelő, pék, fogtechnikus, minden szakma képviselve volt. Sőt, volt két acélgyári munkás is.

Ezen a két barátnőmön kívül volt még vagy hat barátnőm, azok mind zsidók voltak. Igazán a zsidó barátnők voltak az én világom. Ez egy vallásos város volt. A salgótarjáni főutcán harminckét üzletből harmincegy zárva volt szombaton. Az az egy Melihercsik cukorkaüzlete volt, aki nem volt zsidó. Így nevelődtem, együtt voltak az ünnepeink, mindent együtt csináltunk.

Másfél évet jártam óvodába, a nagycsoportba. De ez se volt nekem olyan zökkenőmentes. Ezt a Partényi nénit mint óvó nénit nem szerettem. Fogtam magam, s megnéztem az acélgyári óvodát, hogy az milyen. Már egy hete az acélgyári óvodába jártam, amikor anyuék még nem tudták, hogy már átiratkoztam oda. Óvodásként, egyedül, önállóan ott hagytam a Partényi néni-féle óvodát, és elmentem az acélgyáriba, ami elég messze volt tőlünk, legalább ötszáz méterre. Egyszer kerestek az óvodában, és akkor az óvó néni mondta, hogy már egy hete nem látott. Persze hogy miért nem szólt át a kerítésen már egy nap múlva, azt nem tudom. Talán örült, hogy eggyel kevesebb. Az acélgyári óvodában nagyon jól éreztem magam, és onnan mentem az elemibe. Ez állami elemi volt, mert a zsidó elemi, nem tudom, miért, megszűnt, mire én iskolába mentem. Maga az

iskolaépület a volt zsidó iskola volt, a város közepén. Egy húszas létszámú osztályban volt hat zsidó gyerek.

A harmadik elemi nagyon szerettem, mert a tanítónő fölkelte az érdeklődésemet. Akkor nagyon jól is tanultam, harmadikban tiszta egyes voltam [A második világháború előtti oktatási rendszerben az „egyes” volt a legjobb osztályzat. – A szerk.]. Soha többet nem voltam tiszta egyes. Negyedikben már nem ő volt, és azt nagyon untam, nem is voltam olyan jó tanuló. Azért elvégeztem az iskolát, mert értelmes gyerek voltam. Nem kellett velem tanulni, de nem is ért volna erre rá senki. Amikor befejeztem, jött a polgári. Az fel sem merült, hogy gimnáziumba menjek, mert már nagyon kevés zsidó gyereket vettek föl [Szegő Andorné 1938-ban volt 10 éves, ekkor kezdhette volna a középiskolát. De „1939 őszétől kezdve ... miniszteri rendelettel bevezették az osztályonkénti 6 százalékos kvótarendszert az újonnan beiratkozó zsidó tanulókra vonatkozólag. Ettől függetlenül is, s ezt megelőzőleg a keresztény egyházak (különösen a többségi katolikus egyház) felügyelete alatt működő középiskolák kapui fokozatosan bezárultak a zsidó jelentkezők elől” (Karády Viktor: Felekezetsajátos középiskolázási esélyek és a zsidó túliskolázás mérlege, in „Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek /1867-1945/”, Replika Kör, Budapest, 2000, 234. oldal). – A szerk.]. Aki elkezdte, még befejezhette, de felvenni már nem nagyon vettek.

Az állami polgáriban öt pengő volt a havi tandíj. Anyu ragaszkodott hozzá, hogy mindent ő fizessen. Ilyet nem fogadtunk el Rózsitól. Gesztenyepürét meg új ruhát igen, de tandíjat nem. A polgáriban jobban éreztem magam, mint az elemiben. Huszonöt fő volt az osztálylétszám, és öten voltunk zsidók. Nagyon jó magyartanárnőm volt, aki nagyon megszerettette velem. Ez úgy sikerült, hogy az első feleletem egyes lett, és ez meghatározta az egész továbbit. Partényi Mandi is velem járt, és a zsidó lányok közül volt még két nagyon jó barátnőm, a Schweitzer Márta és a Netzer Piroska. Aztán jó volt az önképzőkör. Osztálytársam volt az a Várkonyi Ágnes is, akiből történész lett. Akkor már rájöttem, hogy tanulnom kell, és tudni kell. Jó rendű tanuló voltam, olyan kettes, csak matematikából volt néha hármasm.

Nyáron volt a városi strand, ahova kijártunk, de oda nem túl sokat. Nekem volt egy másik baráti köröm is a Karancs utcában, nem messze tőlünk. Ott is hasonló házak, hasonló légkör és hasonló nívójú családok. Például Fischeréknél volt egy kétszoba-előszoba-konyhás lakás, amiben hét testvér élt, plusz a szülők. Ennek a lakásnak volt egy hátsó udvara bokrokkal, ami csak a miénk volt, és ott csodálatosakat játszottunk. Oda járt a környék összes gyereke. Olyan jól éreztük magunkat, hogy boldogtalan lettem volna, ha nekem el kell menni nyaralni. Anyám, amikor éppen arra vitte útja, mert ment valamelyik kuncsafthoz manikűrözni, beszaladt, megnézett, és kérdezte Fischer nénit, hogy mit csinál az én lányom itt egész nap, hogy ebédelni is alig akar hazajönni. Főzőcskéztünk, körjátékok voltak, színházat játszottunk.

A szomszéd ócskavas-kereskedő volt, ahova a cigányok hordták az ócskavasat, és mindig letettek egy biciklit. Ahogy letették, Mandival együtt kértük, hogy tessék kölcsönadni. És itt tanultunk meg felnőtt biciklin. Aztán 1942-ben megkaptam életem első biciklijét. Mandi már előbb kapott egy gyönyörű, nikkelezett biciklit. Akkor már kirándulásokat is csináltunk, Losonc volt a legmesszebbi kirándulásunk, ami harmincvalahány kilométer. Határ nem volt, mert már miénk volt a Felvidék [lásd: első bécsi döntés]. Később saját kezűleg kellett a biciklit leadni a rendőrségen, talán 1944 elején, mert zsidónak nem lehet biciklije [lásd: „Zsidórádiók” és „zsidóbicikli”]. Adtak valami papírt is róla, hogy átvették. Hú, micsoda szívfájdalmam volt az!

Tudtam korcsolyázni is, csatos korcsolyám volt. Két korcsolyapálya volt: volt a városi jégpálya és az acélgyári. De az acélgyáriba zsidó nem járt. Az acélgyáriak egy antiszemita társaság volt. Nem tudom, miért alakult ez ki, pedig az Acélgyárat zsidók alapították [Nem tudjuk, kire gondol Szegő Andorné. A későbbi Acélgyár elődje, a Salgótarjáni Vasfinomító Rt. 1867-ben alakult meg (Andrássy Manó /1821-1891/ alapította), és 1881-ben jött létre a Rima-Murányvölgyi Vasművelő Egyesület és a Salgótarjáni Vasfinomító Rt. egyesülésével a Salgótarján-Rimamurányi Vasmű Rt. A vállalathoz tartozó salgótarjáni acélműben kovácsolt kéziszerszámokat gyártottak, majd vasöntöde létrehozására került sor. – A szerk.], sőt egy zsidó birtokos ingyen adott parcellákat az acélgyári munkásoknak, hogy ott építkezzenek. Szóval a városi jégpályára jártunk, de nem csak mi, gyerekek. Hét órakor bezártak a zsidó boltok, és az összes fiatal zsidó segéd, kereskedő ott korcsolyázott kilenc óráig. Jó hangulat volt ott. A jégpálya üzemeltetője, Nagy Jóska is zsidó volt. Tele volt a pálya, szólt a zene, fiúk voltak, lányok voltak, szerelmek szövődtek, mi kellett még, jól érezték magukat az emberek.

A Radó vándorszínház járta az országot, és minden szezonban Salgótarjában is töltöttek egy hónapot [Talán Radó Béla (1876-1973) társulatáról van szó. – A szerk.]. Ott minden előadást megnéztünk, anyám ezért is manikúrral fizetett. Moziba is jártunk. Minden vasárnap délután a baráti kör húsz fillérért moziba ment. Nem a szülőkkel, hanem csak a gyerekek. A mozival kapcsolatos élmény, hogy Péter Mancika, a pénztáros egyszer csak főhatóság lett a pénztárban, és mondta, hogy na, ti, lányok most jöhettek utoljára. Jövő hét vasárnaptól már zsidók nem jöhetnek. Így búcsúztunk el a salgótarjáni Apolló mozitól. Zenei élet Salgótarjában nem volt, hangverseny sem volt. Zenét így nem is tanultam, nyelvet is csak az iskolában. Németet.

Életemben egyszer nyaraltam: Mezőcsáton a nagymamámnál egy hétig, de alig vártam, hogy hazajöjjenek. Egyszer voltunk nyaralni Görömbölytapolcán. Róziékkal mentünk egy szállodába, ahol kóser koszt volt, de akkor jött Gyurika foga, és két éjszaka úgy üvöltött, hogy nem lehetett tőle aludni, és a tulaj megkért, hogy menjünk el, mert hazamennek a vendégei. Ezenkívül Mátrafüreden nyaraltam egyszer, ahol volt egy gyereküdültető hely, és anyám befizetett két hétre, mert abban az időben nagyon sovány voltam, és rosszul ettem. De ott jól éreztem magam, és meg is maradtam. Anyámnak az volt a mániája, hogy minden évben megröngteneztetett, mert az apám tüdőbajban halt meg.

Hozzánk közel Salgóbánya volt, egy bányászfalu és Zagyvaróza. És ezen a két helyen a Gescheit család, Samu bácsi és a felesége, Elza néni minden nyáron kivett két-három szobát ilyen kis parasztházakban, összegyűjtöttek egy csomó gyereket, akikért fizetni kellett, és ott töltöttünk két-három hetet. Nekünk ment a teljes baráti körünk. Ez volt vagy háromszor-négyszer. Azt hiszem, anyu ezt lemanikűrözte, nem pénzzel fizetett. Anyunak voltak ilyen lemanikűrözős dolgai.

Partényi Mandival végig jó barátságban maradtunk. Ő belenőtt a családukba. Minden péntek este nálunk vacsorázott, jó volt a hangulat, jól érezte magát nálunk. Gyertyagyújtás, nagyapám megérkezik a templomból, és megbencsolt, megáldott [lásd: áldások] bennünket. Mandi ugyanúgy meg lett bencsolva minden péntek este. Az lett a rögeszméje, hogy azon a héten, amikor meg lett bencsolva, jól fog felelni. Az anyja nem túlságosan örült ennek, de nem tiltotta. Az óvónőnek már volt valami társadalmi rangja, és inkább azt szerette volna, ha a lánya a tanító vagy az orvos gyerekeivel játszik. Persze nem is tilthatta volna meg, hogy zsidó gyerekekkel játsszon, ugyanis meghalt a férje, egyedül nevelte a két lányát, és állandóan hitelbe vásárolt a zsidó kereskedőknél,

főleg azoknál, akiknek a gyerekei hozzá jártak. Mandival imádtuk egymást, és sokat bicikliztünk együtt. Én is jártam hozzájuk. Volt egy lugas az udvaron, ott tanultunk. Jól éreztem magam náluk, a mamája kedves volt hozzám. A Partényi néni vénlány nővére volt a tanítónőm az elemiben, első osztályban. Jött 1942 és 1943, és amikor megszólaltak a légvédelmi szirénák, mindig átkiabált az udvaron, hogy Zsuzsa, menjetek a légópincébe, mert bombázás lesz. De nekünk nem volt hova menni, mert a kijelölt helyünkön, a Bauman-udvarban a légóparancsnok kijelentette, hogy zsidók ebbe a pincébe nem jöhetnek. Partényi néniék nem mondták, hogy menjünk át az ő pincéjükbe, csak átkiabált, hogy bombázás lesz.

Pedig harmonikusan éltek együtt [Salgó]Tarjánban a zsidók a nem zsidókkal. Amikor például a templomot avatták, 1906-ban, egy hétig tartó ünnepséget rendeztek, amire eljött a főispántól kezdve mindenki, aki a megyében és a városban számított. Az emberek együtt éltek, és jól érezték magukat együtt. [A Pásztor Cecília szerkesztésében 2003-ban megjelent „Salgótarjáni zsidótörténet. Általános és középiskolások számára” c. kötet adatai szerint a salgótarjáni zsinagógát 1901-ben kezdték építeni, és 1902-ban avatták föl. A mór stílusban emelt épületet 1964-ben lebontották. – A szerk.]

Először a polgári iskolában ért atrocitás. Talán tizenkét éves lehettem, és volt egy padtársam, akivel nagyon jóban voltam. Salgóbányáról járt be. A hittan úgy zajlott, hogy mi, zsidó gyerekek kimentünk az osztályból, és a tanáriban tartották a zsidó hittant. Hozzájuk pedig jött a tiszteletes úr, mert az osztály nagy része keresztény volt. Az egyik ilyen hittanóra után visszajöttem, leültem a helyemre, és Magda nem szólt hozzám. Mi van veled, Magda?, kérdeztem. Azt mondja, haragszom rád. – Miért? – Ti öltétek meg a Jézuskát. – Mit mondasz, Magda? – Most mondta a Lőrincze tiszteletes, hogy ti öltétek meg a Jézuskát. És én ezt nem tudom megbocsátani.

A másik: a Nyilaspártnak vagy Hungarista Pártnak [lásd: nyilasok] nyílt egy irodája az Acélgyárnál. Az Acélgyár egy külön város volt a városban. A városból ugyan kiesett, de építettek egy kolóniát, ahol a gyári munkások laktak. Viszonylag jó lakások voltak. Szóval megnyílt az irodája a nyilasoknak, és akkor elkezdett élni a városban ez a párt. Megjelentek a falfirkák, hogy zsidó nem jöhet be a sétányra. A gyerekek is rákaptak erre, utánunk szaladtak, csúfoltak, megverlek, te zsidó. Egyszer sétáltunk a főutcán a barátaimmal, mert akkor az volt a szokás, hogy sétáltak az emberek, és jött szembe velünk Gajdos százados úr. Amikor közel ért hozzánk, elkezdett ordítani, hogy ezek a zsidók még a járdán sétálhatnak. Lepofozom őket. Egy másik jelenet, talán 1943-ban lehetett, a postára mentünk az egyik kalapossegéddel pénzt feladni. Tömeg volt, ott mindig várakozni kellett, és egyszer csak egy nagy ordítózás, Klemen Aranka, a Klemen mészáros lánya elkezdett ordítani, hogy még zsidók itt földadhatnak pénzt. Még ide bejöhettek a postára?!

Volt vendégünk is ebben az időben. Eperjesen élt egy fiatal orvos a családjával. Volt egy hároméves kislányuk és egy tíz-tizenkét éves fiú, Pista. 1941-ben a fiút eljuttatták Salgótarjánba, mert itt élt az anyja első férje, Szilárd Emil, aki a fiú apja volt, nekünk nagyon jó barátunk. Az Eperjesen maradtak Kamenyec-Podolszokban végezték [lásd: Kamenyec-Podolszkij-i vérengzés]. A gyerek nálunk mindennapos vendég volt, igyekeztünk mindent megtenni, hogy ne érezze a szülei hiányát. 1944. március tizenkilencedike [lásd: Magyarország német megszállása] után az apja felvitte a gyereket Pestre, egy távoli rokonhoz. Attól kezdve semmit nem tudtunk róla. Aztán a rendszerváltás idején volt a Várban egy rendezvény, zsidó-keresztény párbeszéd. Anyámmal feljöttünk rá Salgótarjánból. Anyám beszédbe elegyedett a mellette ülő férfivel, és mondta neki,

hogy Salgótarjánból jött. Erre a férfi megkérdezte, hogy hívják. Megmondta a nevét. Mire a férfi: Lenke néni, nem ismer meg? Ő volt az a Pista gyerek. Túlélte Pesten a háborút, az első alijával Izraelbe ment, és Juda Lahav néven újságíró lett.

Amikor polgáriba jártam, egy nap úgy nézett ki, hogy hazamentem az iskolából, gyorsan megcsináltam a leckét, és mentem Rózsihoz, az üzletbe. Az én nagy szerencsém Rózsi volt. Rózsi már jómódban élt, szép lakásuk volt egy gyönyörű, újonnan épült kétemeletes, Bauhaus stílusú sarokházban, és én életem nagy részét tulajdonképpen ott töltöttem. Az a ház akkor szenzáció volt Salgótarjánban. Sajnos azóta lebontották. A földszinten volt Rózsi üzlete, mellette Gyuláé, és amellet még egy. A lakásuk a második emeleten volt, három szoba, hall. Az első emeleten volt a tulajdonos lakása, Schönberger Gyuláé. Rózsiéknál már volt fürdőszoba, ott fürdött az egész család. Én minden nap. Addig otthon fürödtem. Az anyám olyan tisztaságmániás volt, hogy minden reggel fürdenem kellett. Hat órakor behozták a teknőt a konyhába, alig fért el, mert a konyha kicsi volt, a nagy fazékban fürdővizet melegítettek, és ha esett, ha fűjt, nekem fürödnöm kellett. Az egész család reggele annak jegyében telt, hogy Zsuzsinak fürdeni kell. Így én minden reggel megfürödve mentem iskolába. Amikor meglett Rózsiék fürdőszobás lakása, megszűnt a teknő, és a fürdés átkerült estére. Rézhengeres vízmelegítő volt, amit be kellett előtte fűteni. Volt egy mindenes, a házvezetőnő, egy nagyon rendes zsidó asszony, ő fűtött be. Úgyhogy a mellett a borzalmas negyed mellett, ahol laktunk, ez is jutott nekem.

Anyunak volt egy mániája: a matróruhát évente nem Salgótarjánban vette, hanem feljött velem Pestre, a Sütő utcában volt a gyermekruhabolt, és ott vette meg, A kabátomat pedig Benesovszkinál. Ettől mindig el volt ájulva az egész hitközség, hogy Lenke, hát miért nevelsz te ilyen igényeket a lányodba. Anyám mindig azt mondta, hogyha belenevelem az igényt, akkor erre mindig igénye lesz, és meg is szerzi. Úgyhogy ezt csak bízzátok rám. Szóval én ilyen kétlaki voltam, félig a szegénységben, a szegények között éltem, de már volt egy kiút, a fürdőszobás gyönyörűség, és Rózsi, aki imádott engem: minden szépet és jót megadok ennek az árvagyereknek.

Rózsi kényeztetett, saját gyerekeként szeretett. Később lelkiismeret-furdalásom is lett ebből, mert akkoriban eltávolodtam anyutól. Nagyon keveset voltunk együtt, és minden, ami nekem az életből jó volt, az Rózsinál történt. Rózsinál volt egy rökamiém, rádióm – otthon nem volt rádió. Megtanultam, hogy gesztenyepürét akkor lehet enni, ha kedvem van. Otthon húsz fillért csak vasárnap lehetett kiadni erre. Anyám kicsit féltékeny is volt Rózsira. Rózsinál tanultam meg az igényesebb életet, hogyan kell jól öltözködni, ott tanultam meg olvasni, könyvet venni. A társaság értelmes volt, okosak voltak, szellemesek voltak, és ebbe ott úgy belenőttem. Megtanultam, hogy legyen egy elképzelésem arról, hogy akarom leélni az életemet, milyen társaságom legyen. Már tízéves koromban karácsony és húsvét előtt két hétre kimaradtam az iskolából, mert a Rózsi és a Gyula üzletében segítettem, sőt még a kalapműhelyben is. Nem csak árultak kalapot, hanem kalapátalakítás is volt. Az emberek elhozták a régi kalapokat, ránéztem, hogy alakítható-e, egyben van-e még a tomp, vagy már ki kell dobni. Rózsinak volt hat alkalmazottja, három segéd és három tanulólány. Nagyon jól éreztem magam az üzletben, ilyenkor azt is elfelejtettem, hova járok iskolába. Anyámtól megtanultam, hogyan kell dolgozni, Rózsitól pedig azt, hogyan kell kereskedni és élni a megkeresett pénzzel. Rózsiék egyik barátja, Burger Laci mindig azt mondta anyámnak, hogy neked hiába beszélek. Te egy szolgálélek vagy. Aki már tíz éve belenyugodott abba, hogy manikűrözni járjon, azzal nincs mit beszélni. De a lányod talán még fog tudni valamit hasznosítani

abból, amit itt hall.

Rózsiéknak nagyon jó társaságuk volt. A nők minden este römiztek. Szigorúan hét órára ott kellett lenni mindig Rózsinál. Mindenki ott lakott a Fő utcán, a centrumban, egymástól egy lépésre. Mindenki elvégezte a dolgát, letette a gyerekeket. Kártyázás közben mindenről szó került, ami aznap történt. Legjobban az estéket szerettem Rózsinál, hallgatni, hogy mit beszélgetnek. Úgyhogy én mindig mindent tudtam, és volt egy mondás is, hogy „Zsuzsi csupa fül, vigyázatok!”. Ilyenkor megbeszélték a pletykákat, ki kivel mikor és hol, aztán az életünkben jelentkező egyre több problémát, aminek mindig az volt a vége, hogy ez velünk nem fordulhat elő. Beszélgettek az újonnan megjelenő könyvekről. Olvastak Nyírő Józsefet, Leslie Howardot [*Nem tudható, kire gondolt Szegő Andorné: ezen a néven csak a magyar származású angol filmszínész (1893–1943) ismeretes. – A szerk.*], Cronint [*Archibald J. Cronin (1896–1981) – népszerű angol író volt, az „Ezt látják a csillagok”, „A mennyország kulcsa” és a „Réztábla a kapu alatt” írója. – A szerk.*], Sinclairet, Jókait, Kosztolányit. Volt ott egy szellemi mag, pár diplomás fiú, akik nyelveket beszéltek, követték a politikai eseményeket, volt lemezgyűjteményük. Rózsi engem tulajdonképpen felszippanzott, mert csak ott éreztem jól magam. Ezzel szemben állt a Weiszberger-féle milió, az Óvoda utcai lakás: mindig csak dolgozni, mert téged fel kell nevelni; ehhez elő kell teremteni a pénzt; soha senkitől nem fogadunk el semmit. Ott az esték úgy zajlottak, hogy a két Singer varrógép a szoba közepén, és a Weiszberger nagymamák varrtak.

1942-ben, a polgári után leszerződtem kalaposinasnak Rózsihoz három évre. De addigra már majdnem mindent tudtam. A segédlevelet viszont már nem tudtam megszerezni. 1944. március tizenkilencedike után jöttek haza Pestről többen, és mesélték, hogy mi történt. Salgótarjánba nem vonultak be a németek. Az üzletet már áprilisban át kellett adni, Gyula már nem volt itthon, munkaszolgálatos volt, Rózsi és én csináltuk a leltárt. Három vagy négy napig tartott. Három kereskedő vette át, Dombi Andor, Magyar Lajos és Fülöp Sándor, akik mind zsidó kereskedőknél tanulták ki a szakmát.

Aztán jött a sárga csillag, ami borzalmas volt. Még azt is utáltam, hogy volt keresztény osztálytársaim tüntetően belém karoltak, hogy ők nem szégyellik, hogy velem végigmennek az utcán. Itt nem volt csillagos ház, hanem májusban csináltak három gettót. Az egyik az Óvoda téren, oda jöttek Rózsiék is, akiknek ki kellett költözniük a lakásból, a másik a Zsidó (Régiposta) utca, a harmadik a Pécskő utcai. Kérdezik mostanában, hogy ugye segítettek a szomszédok, vittek ennivalót. Nem hoztak semmit. Volt egy fűszeres, Simonffy Dénes a Karancs utcában, akinek elég gyengén ment az üzlete. Valahogy engedélyt szerzett arra, hogy a gettóba behozhatott édességet. Bejött két nagy kosárral, telerakva édességgel, és tízszeres áron árulta. Azt a fruttit, ami tíz fillér volt, egy pengő tízért adta. Nem kenyeret hozott, nem vajat vagy zöldborsót, hanem édességet, és eladta tízszeres áron.

Teltek a napjaink az Óvoda téren, és egyik nap az óvodába beszállásolták azt a munkaszolgálatos századot, amelyik előkészítette nekünk a bányaisztállót. Megcsinálták a latrinát, telehordták szalmával a fekhelyünket, elvezették a lovakat. A polgári iskolában pedig elkezdett működni a csendőrség. Oda bevitték a város gazdagabb polgárait, hogy mondják meg, hova ásták az aranyukat. Jöttek Rózsiért is. Három vagy négy napig volt bent. Tormás zsákba kötötték a fejét, hogy mondja meg, hol van az aranya. Az utolsó napon azt mondták, hogy addig verik a talpát, amíg meg nem mondja. Például a pásztói Ábrahám Pál terménykereskedőnek úgy verték szét a

talpát, hogy hordágyon hozták be az istállóba, mert többet nem tudott lábra állni. Akkor Rózsi elővette a Gyurika képét, és azt mondta, nézze, ez a gyerekem, nincs senkije, mert az apja kint van a fronton. Magának kell majd gondoskodnia róla, hogy ezt a gyereket valaki felnevelje. Nem tudom, hogy ez hatott-e, de visszavehette a cipőjét, és három nap múlva kiengedték. Amikor kijött, azt mondta, hogy Zsuzsi, nekünk végünk van. Én olyanokat tapasztaltam meg a csendőrségen, hogy elképzelni nem lehet. Ezt nem fogjuk túlélni.

Aztán egyik nap, reggel négy órakor ordításra ébredtünk, hogy szedjük össze a holminkat, indulunk a bányaistállóba. Nem szóltak előre, hogy másnap indulunk. Készüljünk össze. Németet itt nem is láttunk, csak csendőrök voltak. Valahonnan hoztak még egy század csendőrt, mert csendőrség volt Salgótarjánban, de az kevés volt. Mire összekészülődtünk, addigra a Gombó-udvar közepén felállítottak egy sátrat, és csak ezen keresztül lehetett kimenni. Ebben a sátorban volt egy szülésznő és karpaszományos egyenruhában Nagy Antal igazgató-tanító, aki negyedik elemiben volt a tanítóm. A szülésznő felnyúlt a nőkbe, hogy nem rejtettek-e el valamit, Nagy Antal pedig megnézte, hogy van-e még rajtunk lánc vagy valami más elveendő. Rajtam volt a karórám, amit a tizenharmadik születésnapomra kaptam. Az nagy kincs volt akkor. Nagy Antal lekapcsolta a kezemről az órát. Zsuzsám, mondta, ezt te nem viheted magaddal, mert erre rendelet van, hogy zsidónak nem lehet órája.

Elindultunk a bányaistálló felé, előttünk három csendőr, utánunk három csendőr. Így vonultunk végig Salgótarján utcáin, aminek eddig polgárai voltunk, ahol éltünk, sétáltunk. Megérkeztünk, bementünk az istállóba, megmutatták, hogy egy lóhelyre hány ember kerül. Amikor jöttek újabb emberek, mert a környező falvakból is mindenkit ide hoztak, a visszacsatolt Felvidékről is, Rimaszombatról, Fülekről, már csak a szárító padláson volt hely, ahova létrán kellett felmászni. Segítettünk nekik, de a padláson koromsötét volt, nem lehetett látni, hova kell lépni. És hőség. Körülnéztünk Márta barátnőmmel, és észrevettük, hogy a padlásablakok be vannak szögezve kátránypapírral. Akkor Mártával kivertük ezeket a kátránypapírokat, amik leestek az utcára. Így lehetett látni, és lett levegő. Ám nemsokára jött föl két csendőr, hogy ki verte ki a kátránypapírt. Mert az utcára nem nézhetünk ki. Jelentkeztünk, hogy mi. Közölték, hogy ezért büntetés jár. Végül a büntetés az lett, hogy amikor a bevagonírozás volt, június tizenharmadikán, nem mehettünk a többiekkel, hanem ki kellett takarítanunk az istállót, és a liszteszsákokat meg mindent, ami ottmaradt, fölrakni a kocsikra.

Két hét múlva érkezett a bevagonírozás napja, és még emlékeztek arra, hogy mi nem mehettünk. De azért elkísértük a családot a kapuig. A nagyapám szájában ott volt a hosszú pipa. Olyan szenvedélyes pipázó volt, hogy a hosszú pipa, ha égett, ha nem, mindig a szájában volt. A kapunál egy csendőr odajött: Na, te vén zsidó, ez a pipa neked már nem kell. Kikapta a szájából, és a földhöz vágta.

Délután négy óra volt, mire sikerült összetakarítani az istállót, és mi is elindultunk. A vagon sor már állt. A csendőrök egy zsidót jelöltek ki, Grünwald Dezsőt, hogy a rendet fenntartsa, mindenki beszálljon. Közben megérkezett egy hordágyon Lusztig Dezsőné nyolc hónapos terhesen. Lusztig Dezső volt a város orvosa, aki mindig talpon volt, mindennel hozzá mentek. Annyit el tudott intézni, hogy a felesége ne jöjjön be a gettóba, se az istállóba. Betette a bányakórházba, hogy ott majd megszüli a gyereket, és elbujtatják. De valaki följelentette. Anyámék nem szálltak be a vagonba, ameddig ki nem értünk. Megmondta ennek a Grünwald Dezsőnek, hogy csak akkor fog beszállni,

ha mi is ott vagyunk. Így mégis egy vagonba kerültünk. Hetvenen voltunk egy vagonban. Az egész város kint volt a bevagonírozásunknál. Egy patak folyik a vasútállomás mellett, és ott állt a város a patak partján, mint egy népünnepélynél, és nézték. Gondolom, már alig várták, hogy elfoglalhassák azt a lakást, amit kinéztek, vagy elvihessék azt a holmit. Senki nem szaladt oda vízzel, nem akart elkapni és hazavinni egy gyereket, nem akartak segíteni, csak néztek. Volt egy ügyvéd, Varga Béla, ott sétált végig a csendőrökkel a vagonok mellett. Olyan szép látvány volt ez az ő szemeinek, hogy nem volt rest otthagyni az irodáját, és itt sétált. Ott volt a vagonban Szalvendi ügyvéd, Gádor ügyvéd, akik a legjobb ügyvédek voltak Salgótarjánban. Neki ettől szebb látvány nem lehetett, látni a nagynevű ügyvédeket, akiket az egész vármegyében ismertek, akikhez képest ő egy nulla volt. Úgyhogy neki ez volt élete legszebb napja, hogy a berácsozott vagonban láthatja Gádor ügyvédet és Szalvendi ügyvédet.

Elindultunk a kisállomásról, és megálltunk a nagyállomáson. Már esteledett. Megszólalt a sziréna, hogy légitámadás. Lepakcsolták a mozdonyt, elvitték, elmentek a csendőrök, bennünket pedig otthagytak a lelakatolt vagonokban. Amikor lefűjték a légiriadót, visszajött a mozdony, visszajöttek a csendőreink, és elindultunk. Még az is történt, hogy berakták egy vagonba a munkaszolgálatos századot is, pedig ahhoz semmi közük nem volt, az a honvédséghez tartozott. A századosuk éppen Pesten volt valamiért. Amikor visszaért, és meglátta az üres óvodát, intézkedett, és a vonatunkat megállította Hatvannál. A százados motorbiciklivel rohant a vonat után, és Hatvannál kiszállította a munkaszolgálatosokat. Ha néhány órát késik, akkor már túl vagyunk a határon, és ők is jöttek volna Auschwitzba.

Utólag a könyvtárban próbáltam a „Munka” című [salgó]tarjáni jobboldali újságban kikeresni a mi deportálásunkat. Nem találtam semmit, úgyhogy ennek a lapnak nem volt hírértékű Salgótarján ezerkétszáz polgárának a deportálása.

A vagonokról és erről a háromnapos utazásról már sokan és sokat meséltek, ezt nem részletezem. Még csak annyit, hogy útközben Krakkóban megállt a szerelvényünk, és a szomszéd vágányon egy vagonban lengyel munkások voltak, akik németül átkiabáltak, hogy „Ne menjetek tovább! Szedjétek föl a vagon deszkáit, szökjétek, ahogy tudtok!”.

Megérkezett a vagon délelőtt, a leszállás maga volt a borzalom. A kanadások [lásd: Kanada Auschwitz-Birkenauban], már régóta ott lévő foglyok voltak arra kiképezve, hogy ilyenkor fel kell ugrani a vagonokba, és mindenkitől elvenni, amit lehet, megmondani, hova álljanak. Ezek közben már mondták, hogy a gyereket adjátok a nagymamáknak. A brotszákokat (kenyérzsák) letépték a nyakunkból. Ebbe otthon anyám belekészített aszpirintól kezdve csokoládéig mindenfélét. Nem hittünk a szemünknek, csak úgy sodródtunk. Minden pillanatok alatt lezajlott, és már ki is volt ürítve a vagonunk. Mondták, hogy a csomagjához senki ne nyúljon, mert ezt kocsi fogja utánunk vinni. Összeverődött a család, fogtuk egymás kezét, hogy el ne kallódjunk a nagy zűrzavarban. Akkor elkezdődött a szelektálás, az is gyorsan ment. Mi, akik együtt akartunk maradni, egy sorban álltunk, mert úgy gondoltuk, hogy a család biztosan együtt maradhat. A szelektálásnál egyedül engem küldtek át a dolgozók csoportjához. Anyu utánam ugrott. Mengele megállította, hogy mi van. Az a lányom, mondta, mert gondolta, hogy ezt biztos akceptálják. Különben tökéletesen beszélt németül. Mengele meghökken, és megkérdezte, hogy te tudsz dolgozni. Anyám harminckilenc éves volt, jól nézett ki. Hogy én tudok-e dolgozni? Nézze meg a kezem, világeletemben dolgoztam. Erre odalökte anyámat hozzám. Így maradt anyu életben. A többiek,

nagyapám, nagyanyám, a nyolc hónapos állapotos Hédi [*Burger Lászlóné, szül. Kilovits Hédiről van szó, Weisz Gyula unokahúgáról, vagyis nővérének a lányáról. Férje Rimaszombatból Salgótarjánba települt fogtechnikus volt. – A szerk.*], az ő anyósa, és Rózsi a gyerekekkel, mindenki ment a gázba. A németek mondták, hogy senki ne akarjon az egyik csoportból a másikba átszaladni, este úgymint mindenki találkozik.

Erről, hogy adjátok a gyerekeket a nagymamának, egy kicsit többet szeretnék beszélni. Három nap után leszálltunk a vagonból. Ez az utazás már szörnyen megviselte a gyerekeket. Víz nélkül, élelem nélkül, a rettenetes szag, a rettenetes hőség. Föl se állhattak, nemhogy játszani nem lehetett, semmit nem lehetett. Ezek a kisgyerekek addig az anyjuk ölében ültek, és most odaadják egy nagymamának, aki nem biztos, hogy olyan közel állt ehhez a gyerekhez. Aztán ezzel a nagymamával még álltak a gázkamra előtt, hogy sorra kerüljenek. A gyerek kibírhatatlan lehetett, az anyja után ordított, a nagymama nem tudta, hogy mit csináljon a gyerekekkel. Aztán bementek a gázba, hogy tizenöt perc alatt megfulladjanak. Mesélték, akik azon a lyukon benéztek, hogy mozognak-e még, jöhet-e a következő, hogy azok az anyák, akik nem adták át a gyereküket, úgy fonódtak vele össze, hogy nem tudták szétválasztani őket. Ezek után zsidó heftlingekkel szedették ki őket, és tették a lapátra a krematóriumban. Amióta gyerekeim, unokáim, dédunokáim vannak, elképzelem azokat, akik odaadták a gyereküket a nagymamának, hogyan tudtak tovább élni, és még verekedni a konténernél egy pohár vízért.

A táborban meztelenül sorba kellett állni, mindenkinek lenyírták a haját. Két *aufseherin* [*Aufseherin* (német): felvigyázó, őr a lágerban. – A szerk.] és két *heftling* [*Heftling* (német): fogoly. – A szerk.]. Előttem volt Bauman Magda, aki szép volt, elegáns, és különlegesen szép haja volt. És akkor a heftling belenyírt a közepébe, ami engem nagyon megrázott. Pedig hát ez semmi volt ahhoz képest, ami később történt. Megérkeztünk a zuhanyozóhelyre, ahol a csapból víz folyt, nem gáz. A fürdés után mindenki kapott valami rongyot. Egy órával ezelőtt még emberi külsőnk volt, most ott álltunk lekopaszítva és rongyokban, és elkezdett esni az eső. Még akkor sem akartuk elhinni, hogy ez megtörténhet. Nemrég még alig vártuk, hogy vége legyen a vagonútnak. Majd dolgozni fogunk, és megoldódik minden. Itt már láttuk, hogy ebből soha nem lesz már semmi, és ez volt a végső megsemmisülésünk. Elindítottak az esőben egy három kilométeres útra, pillanatok alatt hideg lett. Amikor három nappal ezelőtt beszálltunk a vagonba, harminc fok volt. Birkenaubába vittek. Ez egy új tábor volt, még nem volt idő mindent befejezni. Ezrével vagy ezerötszázával betelereltek a barakkokba, ahol az ablaknak még csak a kerete volt, üveg nélkül, és a hatalmas hodály teljesen üres volt. Mondták, hogy itt töltjük az éjszakát. Ezt úgy lehet elképzelni, mint amikor a barmokat egy akolba behajtják, mert ott semmiféle lefekvés lehetőség nem volt. Mindenki leült, [*salgó*]tarjániak a [*salgó*]tarjániakkal, [*balassa*]gyarmatiak a [*balassa*]gyarmatiakkal. Gondoltuk, hogy ez csak egy átmeneti dolog. Nem volt átmeneti, ez sosem változott. Én akkor éjszaka belázasodtam. Reggel négy órakor megszólalt a *blockältester* [*Blockältester* (német): barakkparancsnok – összekötő a lágerfőnök és a foglyok között, felügyelő a foglyok közül. – A szerk.], a szlovák Babi: „Fölkelni, *zahlappel*.” És így zajlottak a napjaink, hogy hajnali háromkor vagy négykor ébresztő, és kezdődött a *zahlappel* [*Zahlappel* (német): létszámellenőrzés. – A szerk.]. Az volt a legfontosabb, hogy ott egyenes, ötös sor legyen, és állni órákig, amíg meg nem érkezett az az *SS-aufseherin*, aki ötösével leszámolt minket. Egy idő múlva megérkezett a feketekávészag. Mindenkinek volt valami ütött-kopott zománcos fazék, edény, bögre, amit a megérkezéskor vettek el a foglyoktól, ebbe beletöltötték, és az ötös sor első embere ivott, majd

hátraadta. Akkor mást nem kaptunk. Ott semmit nem kellett csinálni, csak lézengtünk. A barakkba egész nap nem lehetett bemenni. A borzalmak akkor következtek, amikor elkezdődött a hasmenés, a fölfázásos betegségek. Éjszaka, akinek már ez a szörnyű hasmenése volt, ki se tudott menni a latrináig. Víz nem volt a B lágerben, ahol voltunk, mert oda még nem vezették be. Ezres tömegek víz nélkül. Mosakodási lehetőség az volt, hogy közvetlenül mellettünk volt egy mocsár. Időnként a *blokova* adott egy pléhvödröt az ötös sorban az elsőnek, és ő lemehetett a mocsárba, és hozhatott egy vödör zavaros vizet, és abban kezdődött a mosakodás. A sor végigmosakodott felül, utána alul. De nem minden nap, hanem alkalmasszerűen, hogy el ne fogyjon a mocsár. Iváshoz minden második nap egy lajtos kocsi hozott vizet, amit kiengedett egy óriási rozsdás konténerbe. Azt megrohanták az emberek, mert két nap után már borzalmas volt a szomjúság. Óriási verekedések, lökdösődés. Ez is volt egy kis elfoglaltság. Különben egész nap csináltuk a semmit. Auschwitz elmondhatatlan. Érezni kellene a szagát, a klórt, a krematórium füstjének a szagát, a latrinát, ez úgy gomolygott.

Babi, a blokova már két éve volt ott. Volt egy szobája a barakk végében, és volt ágya. Ő intézte a mi életünket. Ő sípolt reggel, ő csattogtatta az ostorát, ő intézte az *appeleket*, a kávé kiosztását, a dörgemüze kiosztását. Ezt ugyanúgy ettük, ahogy a kávé ittuk az ötös sorokban. Időnként az orrunk alá dörgölte, hogy mi még a Váci utcában sétáltunk, amikor ők, szlovák zsidók már itt voltak [1942 tavaszán érkeztek meg Auschwitzba az első zsidó nők, 16-30 év közötti lányok és asszonyok Kelet-Szlovákiából. – A szerk.]. Nézzétek a kéményeket, anyátok és gyerekeitek már elszálltak. Ha túl akarjátok élni, egyetek meg mindent. Ez a Babi annyi keserűséget okozott nekünk. Pofozkodott, az ötös sornak szépen kellett állni. Nem is volt már ember két év Auschwitz után. Nem is lehet rajta csodálkozni. Anyám úgy gondolta, hogy valahogy a kegyeibe kerül ennek a Babinak, és felajánlotta, hogy montíroz neki egy párnát. Babi adott neki két selyem hálóinget, és abból csinált egy ilyen rolni párnát. Elkészült a rolni párna, Babi dicsérte anyámat, hogy „*acene, goldene hand*” (neked arany kezéd van), mert ez a Babi jiddisül beszélt, és adott anyunak két szelet margarinos kenyeret, és megkapta a bádoggvödröt, hogy lemehet vízért a mocsárhoz, és abban egyedül megmosakodhat. Elindult a vízért, közben elkezdett esni, és ha esett, akkor csúszott ez az agyagos talaj. Már majdnem visszaért a vízzel, amikor elcsúszott, és kiömlött a víz. Még egyszer nem engedte le.

Valika barátnőm bekerült ápolónőnek a kórháznak nevezett barakkba. Ott volt, amikor behozták Böhm Arankát, Karinth Frigyes feleségét. Ő már örült volt, és egyenesen ide hozták. Valika mesélte, hogy állandóan csak azt hajtogatta, hogy ő Karinthyné, a nagy író özvegye. És egyszer csak megjelent Mengele, aki Arankának évfolyamtársa volt Bécsben, az egyetemen. Ismerték egymást személyesen. Aranka nekiesett Mengelének, megpofozta, szörnyű jelenet volt. Mengele gúnyos mosollyal és elégtétellel nézte, hogy a gyönyörű Böhm Aranka itt vergődik előtte. Még aznap elvitette őt a gázba.

Birkenauban, ami egy női láger volt, férfi csoportok csak akkor jöttek át, ha valamit csinálni kellett. Egy nap átjött egy húszfős csoport, a latrinát üríteni. Tőlük tudtuk meg, hogy a táborukban volt egy felszólítás, hogy az orvosok álljanak ki. Minden orvos kiállt, kaptak egy rudat a két végén vödörrel, és ők jöttek át a latrinát kipucolni. Ehhez kellett az orvosi diploma.

Sokszor szelektáltak, szinte másnaponként, és sokáig nem sikerült bekerülnünk a munkára kiválogatott csoportba. Ez a szelektálás borzalmas volt. Azt jelentette, hogy meztelenül körbe-

körbe kellett járni, és pálcával rámutattak, hogy ez ide, az oda. Volt egy olyan betegség, hogy a vitaminhiánytól elkezdett az emberek szája megdagadni, és kirepedt. Erre valami fehér kenőcsöt adtak. Az ilyen szájúakat másnap rögtön kiszelektálták a gázba.

Augusztus végén aztán sikerült bekerülnünk a munkába menők közé. Átvittek az A lágerbe. Ott már volt víz, nem a földön aludtak, hanem priccsen. Bevittek egy zuhanyozóba, és kaptunk világos szürke zsavoly ruhát és facipőt. Aztán kivittek a sínek mellé, és ott kellett várni. Közben kaptunk ebédet, tejbegrízt. Közben beesteledett, eltelt az éjszaka, és másnap reggel lettünk bevagonírozva. Az út másfél napig tartott, közben se enni, se inni nem adtak. Megérkeztünk Ravensbrückbe, ami egy elosztó láger volt. A láger tömve volt, a barakkokba már senkit nem tudtak elhelyezni, ezért ilyen kör alakú sátrakat állítottak föl, de ott sem volt hely. Két napig álltunk a ravensbrücki kapu előtt, ahol a föld fekete szénporral volt felszórva. Estére már nem bírtuk, leültünk, és ott aludtuk végig az éjszakát ebben a szénporban. Az arcunktól a lábujjunkig és a szép új ruhánk fekete lett. Másnap délelőtt bementünk, a zuhanyozóba kerültünk, megmosakodhattunk meleg vízzel. Könnyen moshattuk a fejünket is, mert kopaszok voltunk. Bekerültünk egy barakkba, ahol négyemeletes priccsek voltak. Végre priccsen aludtunk, nem a földön. Itt töltöttünk tíz napot, amíg ki nem igényeltek minket dolgozni. Ez a barakk, ami nekünk első pillanatra a mennyország volt, úgy volt tele bolhával, hogy söpörni lehetett az ágyról. Majd megettek a férgek minket. Az *appelek* között kóvályogtunk, nézelődünk. Mindenféle náció volt, franciák, belgák. Megismerkedtünk egy francia kislánnyal, aki konzervatóriumba járt, és amikor megtudta, hogy magyar vagyok, elfütyülte nekem a Liszt rapszódíát. Ott is le kellett vetkőzni, körbejárni, kaptunk valami injekciókat, nem tudom, milyen. Pár nap múlva kikerültünk a barakkból egy sátorba, ott megint a földön aludtunk. Egyik reggel jött a hír, hogy ez a sátor elindul, megyünk a vasúti sínekhez. Négyszázunkat odavittek, és ott vártunk a vagonra. Közben névsorolvasás volt. Nekünk anyuval az volt a problémánk, hogy amikor Auschwitzból eljöttünk, az első százat pont ott vágták le, ahol Ungerleider Zsuzsi végződött. Így más vagonba kerültünk volna. Anyu mellett ott kesergett valaki, akit így a testvérétől választottak el. Gyorsan nevet cseréltünk, én Weintraub Kató lettem, ő pedig lett Ungerleider Zsuzsi. Ez elég sok bonyodalmat okozott, mert sokáig nem hallgattam a Weintraub Kató névre. Végre megjött a vagonunk, és elvittek a Siemens gyárba. Akkor is vagy két napig mentünk a vagonnal, és megérkeztünk Neustadt bei Coburgba [*Neustadt bei Coburg - Észak-Bajorországban van, a buchenwaldi koncentrációs tábor egyik altábora volt itt, ahol a Kabel- und Leitungswerke AG-nál dolgoztatták a foglyokat. - A szerk.*], pontosabban a városon kívül volt felépítve egy barakktábor, a gyár mellett. Attól kezdve emberi életünk volt. Egy szobában harminchárman voltunk, kétemeletes priccsek voltak. Volt egy kályha, és volt három vízcsap, és egyszer egy héten lehetett a zuhanyozóba menni. Kaptunk overált, már kezdett emberi formánk lenni. Két műszakban jártunk a gyárba, reggel hattól este hatig vagy este hattól reggel hatig. Ez egy kábelgyár volt, nekem az volt a munkám, hogy a hibás kábeleket javítottam. Az eltört vagy kilyukadt gumírozást forrasztottam be. Ha reggel hatra mentünk, akkor öt órakor volt ébresztő, aztán *zahlappel*, aztán a konyhában megkaptuk a teánkat és indulás. Napról napra egyre jobban mentünk tönkre, mert alig ettünk, de dolgoztunk. Az éjszakai műszak borzalmas volt. Akkor nappal aludhattunk. Mi anyámmal egymással szemben dolgoztunk, és egyszer elaludt. Én nem is vettem észre. Jött az *aufseherin*, és egy hatalmas pofonnal ébresztette föl szegény anyámat.

1944 szeptemberétől 1945. április tizenhatodikáig dolgoztunk a Siemens gyárban. Akkor evakuálták a tábort. Gyalogmenetben indultunk. Két hétig mentünk, aztán valahol útközben

felszabadultunk. Négy százan voltunk, és három vagy négy SS-katona és négy *aufseherin* kísért minket. Mindig ott szálltunk meg, ahol ránk esteledett, vagy erdőben, vagy pajtában. Hideg április volt. Étel nem volt, amit találtunk, marharépat a földeken vagy bármit, azt ettük. Ha beértünk egy faluba, beszöktünk a házakba, és ami ott volt, azt elvettük. Anyu beugrott az egyik házba, a konyhában egy gyerek ült, és krumplit hámozott. Senki más nem volt a konyhában. Anyu fogta a fazekat a krumplival, és kihozta. Már negyedik napja mentünk, épp egy pajtában aludtunk, amikor másnap reggel anyu nem tudott lábra állni. Az a lehetőség volt, hogy félreülhetett, de akkor agyonlövik. Majdnem egy napig vittem anyut a hátamon. A fogolytársaim segítettek, amennyit tudtak. Az SS-ek elnézték, hogy így visszük anyut. Egy évvel azelőtt még nem nézték volna el. Este megint pajtában aludtunk, és másnap reggel anyu lábra tudott állni.

Amikor jöttek a repülők mélyrepülésben, akkor be kellett rohanni az erdőbe. Az egyik ilyen alkalommal hárman, a rimaszombati barátnő, anyu és én az erdőben maradtunk. Úgy határoztunk, hogy nem megyünk tovább a menettel. Majdnem egy napot mentünk az erdőben, amikor egy országúthoz értünk. Elindultunk rajta kopaszon, facipőben, éhségtől kóvályogva, egyszer csak egy úttorlaszhoz értünk, mögötte négy SS-katona. Már nem tűnhettünk el. Mit csináljunk? Eddig mindent megtettünk, hogy életben maradjunk, itt már nincs mit tenni. Odaértünk, és megszólalt az anyám németül: „Mondja meg, legyen olyan kedves, hogy itt átmehetünk, vagy lemenjünk az árokba, és úgy kerüljük meg?” Az SS-ek nem hittek a fülüknek, és meglepetésükben azt mondták, hogy kerüljük meg, és úgy menjünk tovább. Bementünk a faluba, bementünk a *bürgermeister*hez [Bürgermeister (német): polgármester. – A szerk.], hogy adjon valami szállást. Egy parasztcsaládhoz küldött, és ott beköltöztünk az istállóba. Négy vagy öt napja voltunk ott, amikor megérkeztek az amerikaiak. Lobogott a falu a békétől és a fehér zászlótól. Minket bevittek az iskolába, a tornaterembe. A faluban több ilyen hozzánk hasonló menekült volt. Enni adtak, konzerveket adtak. Nem tudtuk, hogy mit kezdjünk magunkkal. Csak azt tudtuk, hogy vágytunk haza. Mi, ezek az idegenszívűek, tele voltunk a haza iránti sóvárgással.

Az amerikaiak mondták, hogy ne menjünk vissza, és elmondták a lehetőségeinket, hogy Amerikától kezdve a világ bármelyik részébe mehetünk. Aki nem akar maradni, az átmegy a demarkációs vonalon, átveszik az oroszok, és ők intézik a továbbiakban a sorsunkat. Ez óriási kérdőjel volt, hogy hazajönni vagy menni, ahova akarunk. Anyám azt mondta, hogy először hazajövünk, megnézzük, hogy ki maradt meg. Nem lehet így elmenni a világba, hogy haza ne jöjjünk. Megcsináltuk életünk nagy marhaságát. Elindultunk. Mentünk néhány kilométert, ott volt egy sorompó, ahol két orosz katona álldogált. Akkor hallottuk először, hogy davaj. Összegyűlt ott pár száz zsidó nő. Nem volt teherautó, nem szállítottak, nem gondoskodtak rólunk. Csak egy transzport voltunk, akik nekik csak gond. Az első este elérkeztünk egy legelőig, és mondták, hogy itt kell töltenünk az éjszakát. Ezt már megszoktuk, de legalább volt egy pokrócunk. Ez a rét egy orosz kaszárnya mellett volt, onnan portyáztak a környékre, és élték a felszabadító hadsereg életét. Ez az éjszaka felért Auschwitzcal. Jöttek a katonák részegen, fölemelték a nőket, nézték, hogy mamuska vagy nem mamuska, és aki megtetszett, azt vitték be a kaszárnyába. Ezeket a kiszolgáltatott, agyongyötört, Auschwitzot megjárt lányokat. Anyu becsomagolt egy pokrócba, és három öregasszony rám ült. Ők voltak az öregasszonyok, akikhez már nem nyúltak. Mellettem volt szegény Widder Anikó, aki egyedül volt. Amikor felkapta a katona, elájult. A katona azt hitte, hogy meghalt, a földhöz vágta, és továbbment. Így úszta meg Anikó. Reggel kezdtek visszaszivárogni ezek a szerencsétlen vérző nők. Anyám azt mondta, na gyerünk, lányom, induljunk ketten. Bementünk abba a városba, Tausba

[?], ami ott volt. Kóvályogtunk az üres utcákon, és kiértünk a pályaudvarra. Ott már tudták az emberek, hogy mi történt a réten. Ránk néztek, és rögtön tudták, hogy kik vagyunk. Segítettek a vonatra szállni.

Megérkeztünk Prágába. Prágában minden vonatot vártak az állomáson fiatalok, egyetemisták. Megterített asztalokkal és mindenféle földi jóval, ami akkor kapható volt. Lehetett kezet mosni és enni. Meg volt szervezve, hogy tíz embert visznek ide, tíz embert oda. Mi egy olyan csoportba kerültünk, akiket fölvittek a Hradzsínba, egy olyan épületbe, ami arra volt berendezve, hogy fogadják a heftlingeeket. Két hétig karanténban, megfigyelés alatt voltunk, és ez alatt az idő alatt tejben-vajban fürösztöttek. Ott lettünk újra emberek. Egyik nap jött valaki összeírni, hogy ki akar Svédországba menni. Anyu megint úgy határozott, hogy előbb hazamegyünk.

Vonatra ültünk, és elmentünk Pozsonyba. Ott megint vártak, szállodába vittek, körülszerettek minket. Pár nap múlva indultunk Budapestre. Megérkeztünk 1945 júniusában. Az út két napig tartott, se vizünk, se élelmünk nem volt. Pest úgy várt minket, hogy egy vödör vízből száz pengőért kaphattunk egy bögre vizet. Senki nem várt minket. Megjöttek? Minek jöttek? Ezt éreztük. Valami végtelen szomorúság ült a lelkünkre. Aztán valahonnan előkerült valaki a DEGOB-tól, és az elvitt minket a Bethlen térre. Ott megint sorba álltunk, de semmi nem volt megszervezve. Összetalálkoztunk egy [salgó]tarjáni ismerősünkkel, aki Pesten lakott, és ő elvitt magához. Egy hámszobás lakása volt, és az a három szoba tele volt már visszaérkezett [salgó]tarjáni foglyokkal. Négy vagy öt nap múlva elindultunk Salgótarjánba, és megérkeztünk június tizenötödikén. Többen mentünk, anyu, Gottlieb Ili barátnőm, akivel Pozsonyban találkoztunk össze, és még három-négy lány. Nem várt minket senki, se vízzel, se ebéddel. Elmentünk az Óvoda téri lakásunkba, ami természetesen el volt foglalva. Elmentünk a Rózi lakásához, amit már elfoglalt doktor Filarszky Nándor orr-fül-gégész, aki mellettük lakott, és áttörette a két lakás közti falat, egyesítette a két lakást, így lett neki egy hatszobás lakása. Egy magyar orvost ez megillet. Anyu fölment, és mondta Filarszkyknak, hogy mi itt fogunk aludni, legyen szíves, menjen vissza a lakásába. Átadta és beköltöztünk.

Kezdték hazaszállingózni azok a gyerekek, akiknek senkijük a világon nem maradt, se anyjuk, se apjuk, se testvérük. Anyám úgy határozott, hogy mindenki nálunk fog lakni, amíg rendezi a sorait. Így beköltözött hozzánk vagy tíz-tizenkét ember. A városnak eszébe sem jutott, hogy rendeze a mi életünket. Egy gesztus, hogy itt ehettek. Hogy a csontsovány gyerekeket valahol nyaraltassák. Szinte tudomást sem vettek rólunk. Akkor vettek tudomást, ha ment valaki, hogy szeretné visszavinni az asztalát. Én ezeket a cirkuszokat, hogy visszakérni a dolgainkat, rettenetesen utáltam. Különben nem úgy tudtuk meg, hogy mi hol van, hogy elkezdtek járni a házakat. A szomszédasszony jött el mindig megmondani, hogy ki vitte el a szekrényünket, kinél van a konyhabútorunk. Ennek kapcsán jut eszembe Aczél György, akit Rákosi Sátoraljaújhelyre küldött ki, mert nagy volt az antiszemitizmus, amit az váltott ki, hogy szerettek volna bemenni a lakásukba. És akkor Aczél György azt tanácsolta, hogy ne kérjétek vissza a hokedlit, és akkor nem lesz antiszemitizmus. Így megoldotta a problémát. A barátunk, Hoffmann doktor egy nagyon okos ember volt. Neki is megmondták, hogy kinél vannak a dolgai. Hoffmann Bandi odament, és a bölcs nyugalomával elkezdte sorolni, hogy mit kér. Az ember mondta, hogy igen, de mindent elvittek az oroszok. Erre Bandi papírt és tollat vett elő. Tessék megmondani, hogy ez hányadikán volt, és ki volt az oroszok parancsnoka. Erre az ember megijedt, és mindent visszaadott.

Hogy abban az időben mit ettünk, miből főztünk, azt nem tudom. Egy idő múlva anyu nyitott a Rózsi üzletében egy vegyeskereskedést. Volt ott légyfogótól kezdve méteráruig minden. Áruért Pestre járt. De hogy miből utazott, és miből vett árut, azt nem tudom. Én hosszú ideig semmit nem csináltam, és nem is akartam csinálni semmit. Nekem csak az volt a fontos, hogy megfürödhsek, egyedül lehessenek, és jól lakhassak, és kimehessek a Kálváriára, hogy szabadon sétálhassak bárhol, hogy találkozhassak azokkal az emberekkel, akik minket tönkretettek, akiknek megmutathattam, hogy mégsem sikerült, amit szerettetek volna. Gajdos századossal akartam találkozni az utcán, és most már nem parancsolhat le a járdáról. Sikerültek ilyen találkozások, de nem volt olyan nagy élmény, mint amilyenek elgondoltam Auschwitzban, a latrinán görnyedve.

Találkoztam Partényi Mandival, aki a legjobb barátnőm volt. Az történt, hogy Rózsi odaadta az anyukájának, Ili néninek a gyűrűjét és a hozzávaló aranyórát, amit Gyulától kapott. Értékes darab volt mind a kettő. Amikor megjöttünk, Ili néni egy kicsit zavarban volt. Elmesélte, hogy a vejükkel, aki bányamérnök volt, elmentek Nyugatra, és ott valami bányavárosban éltek át a háború befejezését, majd hazajöttek az időközben megvett gyönyörű salgótarjáni villájukba. Mi vártuk anyuval, hogy visszaadja a gyűrűt és az aranyórát, de elmondta, hogy elvették tőle az oroszok. Mi tudtuk, hogy ez nem igaz, és ez rányomta a bélyegét a kapcsolatunkra. Azt sem kérdezte, hogy mi történt velem, én pedig magamtól nem mondtam. Azt sem kérdezte, hogy mi történt Gyurikával, akit imádott, mindig azon veszekedtünk, hogy ki sétáltassa.

Amikor például elmentem anyuval a szobabútorunkért, akkor a háziak elmesélték, hogy vitték el az utolsó disznójukat, hogy mit műveltek az oroszok, hogy ők mennyit szenvedtek. Hát én meg nem akartam elmesélni Auschwitzot. Mi nem idegenszívűek, hanem kihűlt szívűek lettünk.

Százhuszan jöttünk vissza Salgótarjába az ezerkétszázból. Amikor már huszonhárman visszaérkeztek, úgy határoztunk, hogy elmegyünk a templomba, és ott képletesen süvet fogunk ülni a halottakért. Egyórás süvet ültünk, és mindenki zokogott.

Ez után a rossz kezdés után sem merült fel: jó, „először hazajöttünk”, megnéztük, de most el innen! Nem tudom, hogy miért maradtunk. Pedig akkor már a cionisták szervezték a fiatalokat. Salgótarjába is jött egy sliách, aki 1946 tavaszán föl vitt Pestre fiatalokat, akiknek csináltak valami képzést, háromhetes bentlakásos kurzust [lásd: cionizmus 1945 után Magyarországon]. Az első nyaralásom is egy ilyen cionista nyaraltatás volt. Akkor voltam életemben először a Balatonon, és akkor tanultam meg úszni. Egy sáttortábort csináltak Felsőörsön. Csodálatos két hét volt. Volt velünk egy sliách, Gideon, aki Palesztinából jött, és megpróbált életet verni belénk.

A férjemmel, Stein Andorral Salgótarjában ismerkedtem meg. Bandi eredetileg balassagyarmati, ott is járt gimnáziumba, de érettségizni már csak 1945 után érettségizett. Ugyanis az édesapja, aki bőrkereskedő volt, tönkrement, és felköltöztek Újpestre, ahol az édesapja tímár lett a Wolfner bőrgyárban [lásd: bőrgyárak Újpesten], ő pedig nem folytatta a gimnáziumot, hanem az Egyesült Izzóban dolgozott, a laboratóriumban. Ezenkívül vízilabdázott az UTE-ban [UTE - Újpesti Torna Egylet, 1885-ben alakult sportegyesület. A klub fölfejlesztésében jelentős szerepe volt Aschner Lipótnak (1872–1952), aki az Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT vezérigazgatójaként jelentős sportmecénási tevékenységet fejtett ki a 20. század húszas-harmincas éveiben. - A szerk.]. A nővére szintén az Egyesült Izzóba került, az anyukája pedig otthon vállalt igazító varrásokat. A szülei és a nővére a három gyerekével Auschwitzban végezte.

Bandit 1941-ben vagy 1942-ben behívták katonának, de gyorsan átminősült munkaszolgálatosnak. Az erdélyi Turjaremetén [*Ung vm.-ben lévő kisközség volt. – A szerk.*] volt, ahol utat építettek, egy borzalmas században. Két bajtársát, akik meg akartak szökni, úgy végeztek ki, hogy a századnak körbe kellett állnia az akasztófát. Turjaremetéről Vácra került, ott nem tudom, mit csináltak. Valamikor 1944 végén félig vonaton, félig gyalog Mauthausenbe hajtották őket, ahol a *Zeltlagerbe* került. Három-négy óriási sátor volt, egy-egy sátorban több ezer ember. Innen 1945. február végén gyalog Günskirchenbe hajtották őket. Útközben a kísérő SS-ek a fáradságtól leállókát azonnal fejbe lőtték. Günskirchenben félig kész, ajtó, ablak és padló nélküli barakkokba zsúfolták őket, ahol még leülni sem lehetett. Naponta több százan haltak meg, nem győzték temetni. Az élők egyetlen feladata az volt, hogy állandóan tömegsírokat ástak, és temették a halottakat. 1945. május ötödikén az amerikaiak felszabadították a táborot. Másnap útra kelt, és négy nap múlva egy Wels környéki tanyáról eszméletlen állapotban, negyvenfokos lázzal, flekktífusszal beszállították a welsi kórházba [*A flekktífusz vagy kiütéses tífusz – magas lázzal és fejfájással járó fertőző betegség, főleg a ruhatetvek terjesztik. – A szerk.*]. Innen körülbelül hat hét múlva a welsi alpenjäger laktanyába került, ahol az amerikaiak menekülttáborot rendeztek be. 1945. június végén részben gyalog, részben vonaton elindult haza. Megérkezett Újpestre. Apját elvitték, nővérét a három gyerekével elvitték, anyját elvitték. Élt Pesten egy nagybátyja, egy Schirmann nevű ügyes üzletember, aki azzal foglalkozott, hogy a Salgótarján környékén kitermelt tűzifát fogadta Vizafogón, és eladta a kiskereskedőknek. Bandi megkereste a nagybátyját, anyja testvérét, hogy mit csináljon. Nem volt túl kedves ember, mindig távol tartotta magát a családtól, nem rajongott azért, hogy Bandi nála kezdje az életét. De eszébe jutott, hogy Bandi nem nála fogja kezdeni, hanem állást kínált neki Salgótarjánban, ennél a fakitermelő cégnél. Így Bandi lekerült [Salgó]Tarjánba, így ismerkedtünk meg. Aztán nagyon gyorsan úgy határoztunk, hogy összeházasodunk, és 1946 karácsonyán össze is házasodtunk.

1947-ben másodszor is voltam a Balatonon. A salgótarjáni Sauer patikusnak volt egy villája Balatonalmádiban, a Lilóka-lak, a lányok, Lili után elnevezve. Lili felajánlotta nekünk, hogy menjünk le, a villában senki sincs, nem is látták még, hogy néz ki a háború után, és ott nyaralhatunk. Elfogadtuk, de úgy gondoltuk, hogy ebben a jóban a többieknek is részt kell venniük. Lementünk, borzalmas állapotokat találtunk. Lejött még négy vagy öt barátnőm, ki férjjel, ki baráttal, és ott töltöttünk három hetet. Közben lelátogattak [salgó]tarjáni barátaink is. Ez alatt a nyaralásunk alatt történt, hogy elmentünk ebédelni egy már működő étterembe. Megterít a pincér, és az evőeszközökön horogkereszt volt. Látom, hogy Schweitzer Márta barátnőmet előnti a méreg, odahívja a pincért, összekapja az abroszt, és hátradobja az egészet. Néz rá a pincér, mire Márta azt mondja: „Tudja, uram, mi zsidók vagyunk, az egyetlen keresztény közöttünk Gross úr, és mi nem tudunk enni horogkeresztes evőeszközzel.” Gross úr akkor már Gáti úr volt, de visszazsidósodott, mert csak közöttünk érezte jól magát.

Anyuékkal együtt laktunk a volt Rózsai-féle lakásban, de addigra már az idegenek szétszéledtek. Négyen voltunk, mert 1946 közepén anyu és Antal bácsi is összeesküdtek. Bandi a fakeskedésben dolgozott, én anyuénak segítetttem, jártam föl Pestre áruért. Előző este el kellett indulni, Hatvanban kiszállni, és ott aludni. Már voltak szálláshelyek, amelyek fogadták a kereskedőket, akik Pestre indultak föl. Hajnalban kelni, mert akkor indult Pestre a vonat. Ott bevásárolni, és este ugyanígy két nap alatt hazaérni.

Egy idő múlva úgy határoztam, hogy ezt nem akarom tovább csinálni. Nem bírtam az alkalmazotti létet, és azt akartam, hogy Bandi se legyen tovább alkalmazott. Úgy határoztunk, hogy kiváltjuk a tűzifaszállításra a papírt. Elkezdtünk kijárni Mátranovákra, megvettük a tűzifát az erdőtulajdonosoktól. Egy héten egy vagon tudtunk Pestre küldeni, és ebből már megéltünk. Bandi volt a kitermelésnél, én pedig ültem az állomáson, fogadtam a szekereket, amik hozták a fát. Ott lemértem, kifizettem, és fel a vagonra. A fakereskedés Bandi nevére ment, papíron én továbbra is anyuék boltjában voltam. Persze azért áruért továbbra is én mentem föl Pestre, mert nem kellett állandóan az állomáson ülnöm, csak amikor hozták a szekerek a fát. Ez aztán 1949-ben megszűnt, nem engedték tovább, elvették az iparunkat. Anyu üzletét is államosították, még leltárt is csináltak [lásd: államosítás Magyarországon]. Azóta sem értem, hogy ezek a leltárok hova lettek, és ki adja vissza az elvett áru értékét. Anyu akkor boltvezető-helyettes lett egy ruhaüzletben. Ezt csinálta nyugdíjaskoráig.

Anyu és Antal bácsi belépett a pártba, mi nem. [Salgó]Tarján kis Moszkva lett. Előtte pedig [Salgó]Tarján a legnagyobb nyilas fészek volt. Mi pedig mindenkit ismertünk, aki decemberben lefeküdt nyilasként, és januárban fölbredt kommunistaként. Én úgy gondoltam, hogy nem leszek egy pártban ezekkel. Nem is lettem.

Bandi elhelyezkedett a Bányaépítő Vállalatnál, ami később Nógrád Megyei Magasépítőipari Vállalat lett. Először a számlázásra került, aztán szállítási osztályvezető lett, aztán anyagosztály-vezető. Közben elvégezte a Számviteli Főiskolát. Nagyon jó szemű volt, precíz volt. Ha már két napja kerestek a könyvelésen négy fillért, akkor Bandi bement, és megmutatta, hol a négy fillér. Osztályvezetőként ment rokkantnyugdíjba, ötvenkilenc éves korában.

Én a Rózsi és Gyula régi üzletében megnyitott nagy Röltexben kezdtem dolgozni. Mind a ketten „Kiváló dolgozó”-k voltunk, kaptunk plecsniket. De nem sokáig csináltam, nem bírtam a kötöttséget, Rózsi belém nevelte, hogy sose légy alkalmazott. És akkor 1954-ben önállósodtam a kötődémmel. Kiváltottam az ipart, háziiparra, amit csak kézzel csinálhatok. A kötőgépem nem működhetett motorral. Ellenőrizték is, hogy tényleg olyan gépem van-e. Ez sok hátránnyal járt, mert a gyerekeim miattam voltak „egyéb” származásúak [A háború után is létezett a származás szerinti diszkrimináció jelensége. A felsőoktatásban az MSZMP KB Politikai Bizottságának egy 1963. április 2-án kelt határozata szüntette meg. Egyébként - ha hivatalosan nem is - de informálisan működött a (munkás, paraszt, értelmiségi, egyéb) származás szerinti kategorizáció a középiskolák esetében is (a középiskolai tanári naplóban számon is tartották). Sok más között az „egyéb” származás is (ide sorolták többek között a kereskedő szülők gyermekeit vagy például a háború előtt magántisztviselő szülők gyermekeit is) továbbtanulást vagy a kívánt irányban/intézményben továbbtanulást nehezítő vagy megakadályozó tényező volt. Lásd még: osztályidegen. - A szerk.]. De megteremtettünk mindent a gyermekeinknek, azt, amire mi csak vágytunk. Diplomát kell szerezni, nyelveket kell tudni. És ezt a gyerekeinknél meg is csináltuk. Gyuri elvégezte a fogorvosit, Ági elvégezte a bölcsészkart és az ő családjában is mindenki diplomás lett.

Egyszer, még 1955-ben felhívtak minket az ÁVO-ra [lásd: ÁVH]. Kérdezték, hogy milyen összejövetel volt nálunk tegnap este, mert minden csillár égett. Szemben volt velünk a szakszervezet székháza, és onnan feljelentettek. Ez úgy bennem maradt, hogy azóta is előbb leengedem a redőnyt, mielőtt meggyújtom a csillárt. De túléltek, nem kerültünk börtönbe, és remek polgárokat neveltünk. De hallom, mostanában megint túlsúlyban vagyunk.

1971-ig laktunk a Rózsi-féle lakásban, és akkor városrendezés címén lebontották. Építettek a helyébe egy Otthon Áruházat. Anyu és Antal bácsi már 1957-ben elköltözött, amikor Gyurika megszületett. Amíg együtt laktunk, nem voltak cirkuszok, de én Antal bácsit nem szerettem. Ő se bírta nekem megbocsátani, hogy visszajöttem, az ő három lánya meg elpusztult. Szóval, amikor már túl sokan lettünk, akkor ők vettek egy két és félszobás szövetkezeti lakást. Mi a szanáláskor a centrumban egy panelházban kaptunk egy másfél szobás lakást. Az volt a szerencse, hogy Ági már Pesten járt egyetemre, és csak hárman voltunk.

Szóval 1953-ban kötős lettem, főleg pulóvereket kötöttem, méretre, megrendelésre. Tehát nem kereskedőnek adtam át, hanem annak, aki majd hordta. Hoztak anyagot, és én méretre megkötöttem. A Rózsi-féle lakásban a konyhából nyílt egy cselédszoba, az lett a műhely. A konyhában vettem méretet, és ott próbáltunk. A kötést attól tanultam meg, akitől a gépet vettem. Bandi egyik kollégájának volt a felesége. De nem sokáig dolgoztam ezen a gépen, mert tudtuk, hogy van olyan, hogy síkkötőgép, és az kellene, mert azon lehet rendes dolgokat csinálni. Körülbelül másfél év múlva, 1955 végén vettünk egy síkkötőgépet. Az is kézzel ment, mert nekem háziiparra szólt az engedélyem. Használtan vettük Pesten, és részletre fizettük. Már nem emlékszem, hol ismerkedtünk meg ezzel a kötőssel, akitől vettük, lejött Salgótarjánba, és egy nap alatt megmutatta, hogy kell rajta kötni. Bandi előbb tudta, mint én, nekem már ő tanította meg.

Akkortól kezdve nem csak méretre, rendelésre dolgoztam. A barátnőm, Cilike is ugyanúgy kiváltotta az ipart, és elkezdett dolgozni, azzal a különbséggel, hogy ő árusította is. Kevesebbet kötött, és inkább kijárt a heti piacokra, és átvette az én árumat is. Ez egy nyolcas síkkötőgép volt, ami vastagabb árut tudott kötni, és tudtuk, hogy szükségünk volna egy tízes gépre is, hogy igazán szépet tudjunk kötni. Körülbelül tíz év múlva kimentünk Nürnbergbe, egy Krautheim nevű kereskedőhöz, aki használt gépeket árult. Ott már minden motorizált és lyukkártyás volt, ezt a gépet kinőtték. Ennek a Krautheimnek a nevét és címét olyasvalakitől tudtuk meg, aki már vett tőle gépet. Nem emlékszem már arra, hogy mennyibe került, de biztosan nem hetven dollárba [*Szegő Andorné arra utal, hogy az 1972-ben bevezetett, egyéni utazáshoz használható turistaútlevelelhez a Magyar Nemzeti Bank az éves turista-ellátmányi valutakeretből - az IBUSZ adminisztratív közreműködésével - három évenként 70 dollárt biztosított. Lásd: kék útlevelel. - A szerk.*]. Ott ki kellett fizetni, és ő feladta. Itt meg vámot kellett érte fizetni, bár hivatalosan ez ajándék volt. Szerencsénk volt, elnézték, és nem kérdezték, hogy ki és miért ajándékoz nekem egy gépet. És akkor nagyon nekiálltunk dolgozni, Bandi is minden szabadidejében ezt csinálta.

Én már nem jártam semmilyen további iskolába, amit magamba szívtam, azt autodidakta úton. Az igényem megvolt, ez már megalapozódott kislány koromban. Például Karsai Elek, aki hetente lejárt Salgótarjánba és művelődéstörténeti előadásokat tartott. Azon mind ott voltunk. És ott nagyon jó társaság jött össze. Később is, a háború után olyan társaságunk volt, hogy minden megjelent könyvet megvettünk, elolvastunk és megbeszéltünk. Színházba feljártunk Pestre. Az anyám barátnője, Koltai Rózsi a Madách Kamara Színház pénztárosa volt. Csak föl kellett neki telefonálnunk, és volt jegyünk. Nem ingyenjegy, de például a „Hamlet”-re nehéz volt szerezni. A fölmenetelt mindig összekötöttük Ili barátnőm férjének vagy az én férjemnek valamilyen hivatalos útjával, úgyhogy csak a színházjegy meg az én útiköltségem került pénzbe. Akkor még együtt laktunk anyuval, a gyerekeket rá lehetett hagyni. Salgótarjánban részt vettünk minden művelődési ankéton. Nagyon akartunk tudni.

A tízes gép már nem fért el a lakásban, úgyhogy azt anyuék lakásának a félszobájában helyeztük el. Bandi kötött a tízes gépen, én a nyolcason. Aztán Bandi 1980-ban rokkantnyugdíjas lett, és attól kezdve csak kötött. Az úgy történt, hogy Mikuláskor hoztuk fel a gyerekeknek a mosott és vasalt ruhát, kaját. Hideg volt, csúszott az út, hátulról belénk szaladt egy autó, és Bandinak mind a két lába eltört. Akkor megcsináltattuk, hogy a gép motorral működjön, és Bandinak már csak a gombot kellett nyomogatnia. Volt nyolc emberünk is, aki dolgozott nekünk. Munka után varrtak.

Közben, valamikor a hatvanas években lett egy kis boltom, tulajdonképpen egy fabódé volt a piac sarkán. Ebben anyu árult, és Antal bácsi is besegített. Később a piac helyén felépült a Vásárcsarnok, ahol üzleteket alakítottak ki, és ott kaptunk egy üzlethelyiséget. Innen mentünk a városközponti üzletbe a társammal. De akkorra már abbahagytam a kötést, és divatáruüzletet nyitottunk. 1997-ben eladtam a társamnak a fél üzletet, teljesen felköltöztünk Pestre, és attól kezdve nyugdíjasként éltünk. Aztán Anyu meghalt 1993 novemberében.

Balatonfüreden egy társasházban van egy lakásrészünk az 1970-es évektől. Amikor ráértünk, ott nyaraltunk. A hatvanas években Bandi vállalatától mindig kaptunk beutalót is Siófokra, Zamárdira, télen Galyatetőre, ahol Bandi és a gyerekek síeltek. Külföldre társasutazással mentünk: Párizs, London, Bulgária, Jugoszlávia, Olaszország, Jalta. Még Amerikában is voltunk, Izraelben pedig kétszer. Az első autónkat, egy Moszkvicst 1961-ben vettük [lásd: autóellátottság Magyarországon 1950–1990]. Azután lett egy Lada, majd 1972-ben egy használt Renault. A rendszerváltás után vettünk egy használt Nissant, az volt az utolsó kocsink.

1955-ben Steinről Szegőre magyarosítottunk a gyerek miatt. Valahogy úgy éreztük, hogy ezzel lezárunk mindent, ami megkülönböztet. A héten beszéltem Izraelben élő barátnőmmel. Kérdezte, hogy te is mindig arra gondolsz. Igen, hatvannégy éve történt, de amikor jön a tavasz, nem tudok neki igazán örülni, mindig az jut eszembe, hogy mi volt éppen ezen a napon 1944-ben. És ahogy jönnek a napok és hetek egymás után, csak arra tudok gondolni.